

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 18



KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 18

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2016

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Ona Aleknavičienė

Biblijos frazeologizmai Jokūbo Brodovskio rankraštyje

Litauische Sprichwörter und Rätsel o 9

Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė

Johannas Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai o 47

Philip Kraut

Jacob Grimm und die litauische Sprache –

II. *Etymologische Forschung im Deutschen Wörterbuch* o 89

Giedrius Subačius

Simono Daukanto *Istorijos žemaitiškos* (1828–1834)

rašybos lūžiai: diakritikai, geminatos, digrafai o 135

Mindaugas Šinkūnas

Kristus, Krystus, Christus, Chrystus ar *Cristus?*

Vardo rašybos raida XVI–XIX amžiaus raštuose o 185

Daiva Sinkevičiūtė

Lietuvių dvikamienių vardų trumpinių kilmės asmenvardžiai

ir jų kamienų užrašymo ypatybės Vilniaus naujųjų miestiečių

ir laiduotojų 1661–1795 metų sąrašė o 221

Reda Griškaitė

„Kasdienybės rašymas“ kaip provincijos intelektualų kūrybinės raiškos ženklas

(Šiaurių dvaro savininko Teodoro Narbuto pavyzdys) o 255

Tamara Bairašauskaitė

Bajorų žemvaldžių ekonominės ir socialinės minties trajektorijos:

rašytinis Antano Medekšos palikimas o 303

Giedrius Subačius, Pēteris Vanags

Žodis *valstybē* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas o 337

Recenzijos (Reviews)

Birutė Kabašinskaitė

Recenzuojama: *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch* 1–3, 2015 o 375

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Gijsbert Rutten, Marijke J. van der Wal, *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*, 2014 o 385

Liucija Citavičiūtė

Recenzuojama: Žavinta Sidabraitė (par.),
Kūdikių prietelius. Skaitinių vadovėlis, 2015 o 397

Jolanta Gelumbeckaitė

Recenzuojama: Bettina Bock, Maria Kozińska (Hrsg.),
Schleichers Erben. 200 Jahre Forschung zum Baltischen und Slawischen, 2014 o 405

Alma Braziūnienė

Recenzuojama: Roma Bončkutė (par.), *Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)*, 2015 o 413

Akvilė Grigoravičiūtė

Recenzuojama: Francesco Zamblera, *Jidiš kalbos žodynelis*, 2015 o 421

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Domas Kaunas, Audronė Matijošienė,
Vilija Gerulaitienė (par.), *Mažosios Lietuvos lietuviai Kanadoje. Išvyčio Jurgio Kavolio 1891–1940 metų dokumentinis paveldas*, 2015 o 425

Paulius V. Subačius

Recenzuojama: Darius Staliūnas (sud.),
Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje, 2015 o 433

Nijolė Strakauskaitė

Recenzuojama: Vasilijus Safronovas, *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*, 2015 o 443

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Ernesta Kazakėnaitė

Glaustai apie pirmosios Biblijos latvių kalba vertimo istoriją o 451

Ona Aleknavičienė

Gotfrydui Ostermejeriui – 300 metų o 469

Daiva Kardelytė-Grinevičienė, Dalia Kiseliūnaitė

Tarptautinė konferencija, skirta Georgo Wenkerio sakinių vertimams į užsienio kalbas o 479

Regina Venckutė

In memoriam: Algirdas Sabaliauskas (1929–2016) o 483

Nijolė Strakauskaitė
Klaipėdos universitetas

Recenzuojama:

Vasilijus Safronovas,
*Nacionalinių erdvių konstravimas
daugiakultūriame regione:
Prūsijos Lietuvos atvejis*

Vilnius: Baltijos kopija,
2015, 318 p. ISBN 978-609-417-112-3

Recenzuojama monografija – svarbus žingsnis įtvirtinant mokslinio „vektoriaus“ principą vis dar mūsų visuomenėje painiai suvokiamai istorinio regiono – Prūsijos Lietuvos (Mažosios Lietuvos) – sampratai. Problemos esmę Vasilijus Safronovas suformulavo 2012 metais publikuoto straipsnio pavadinime: „Apie istorinio regiono virsmą vaizduotės regionu. Mažosios Lietuvos pavyzdys“¹. Vaizduotė, kuriai peno teikia iššaknię stereotipai apie Mažąją Lietuvą ir istorinio konteksto nežinojimas ar ignoravimas, iki šiol gyvuoja neišspręsto konflikto pavidalu. Be abejo, per paskutinius kelis dešimtmečius buvo nemažai nuveikta regioninės istorijos (Prūsijos Lietuva, Rytų Prūsija) tyrimuose. Visgi inercijos poveikis šioje temoje akivaizdus, todėl vis dar daug ką šokiruoja teiginys, jog Kristijonas Donelaitis buvo Prūsijos poetas, rašęs lietuvių kalba, nes tradicija byloja, kad „Donelaitis – lietuvių poetas“. Sunkiai sekasi įveikti ir Klaipėdos krašto „susijungimo“ su Lietuva 1923 metais stereotipą², nors istorikai jau 1993-iaisiais archyvų dokumentais pagrindė Klaipėdos krašto prijungimo, t. y. Lietuvos vyriausybės koordinuotos karinės operacijos versiją³.

Šie aktualūs pavyzdžiai liudija giliai iššaknijusį norą Mažąją Lietuvą traktuoti „sava“ erdve, ignoruojant *Prūsijos Lietuvos* terminą ir visą su juo susijusį istorinį kontekstą – daugiakultūrio Rytų Prūsijos regiono istorinę raidą. Nepaisant ligšiolinių bandymų paliesti „Prūsijos lietuvių“ temą ar Prūsijos ir Rytų Prūsijos istorinio kon-

1 Safronovas 2012, 66–80.

2 Juodytė 2016.

3 Vareikis 1995, 35–40.

teksto sąsajos su Prūsijos Lietuva aktualumą, vis dėlto tai, kaip ir daugelio kitų atskirų Prūsijos Lietuvos istorijos aspektų tyrimai, įvardintina kaip „fragmentų dėlionė“, kuri negalėjo atskleisti viso vaizdo.

Tokiame kontekste išryškėja Safronovo monografijos, kurioje siūloma nauja teorinė prieiga aptariamojo regiono istorijos problemoms spręsti, reikšmė. Ji padeda suvokti įsigalėjusio „dalybų principo“ ydingumą, kai Rytų Prūsijos istorinis paveldas vertinamas per „savąją“, t. y. vokiškąją, lenkiškąją, lietuviškąją prizmę, ir paaiškina gilumines šios tradicinės traktuotės susiformavimo priežastis. Naujos prieigos kvintesenciją autorius suformulavo įvade – „Šio tyrimo objektu laikytinos reikšmių sistemos, siūliusios būdus ir priemones erdvei suvokti“ (p. 20), akcentuojant modernybės epochoje imančią dominuoti „nacionalinės erdvės“ sampratą. Šios sampratos įsigalėjimo pasekmės aptariamos pirmame monografijos skyriuje, išryškinant problemos kontekstą – Rytų Prūsijos, kaip kultūrų susitikimo ir sandūros erdvę, kuri dingo iš politinio žemėlapių 1945-aisiais, bet vis dar tebeaudrina vaizduotę. Pasak autoriaus, tai lemia skirtingose kultūrose sukurti vaizdiniai, siejami su šiuo kraštu ir netgi valstybių, dalį savęs mačiusių šiame krašte, aspiracijos. Autorius taikliai sudėliojo šias emocinį atspalvį turinčias pretenzijas suformavusio istorinio konteksto, susijusio su prievartos aktais, akcentus: *Rytų Prūsijos (Ostpreußen)* terminas pradėtas vartoti XVIII amžiaus pabaigoje po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų dalyvaujant kaimyninėms šalims, o Rytų Prūsijos žlugimą lėmė Antrojo pasaulinio karo pabaiga. Visgi Safronovas, analizuodamas skirtingas nacionalinių erdvių sampratas išreiškusių kaimynų pretenzijų į šias teritorijas susiformavimo lemtingą momentą, akcentuoja Pirmąjį pasaulinį karą. 1919 metų Versalio taikos sutartimi padiktuoti teritoriniai pokyčiai (autonominis Klaipėdos kraštas) su vėliau įvykusiais pokyčiais galiausiai baigėsi Rytų Prūsijos padalijimu Antrojo pasaulinio karo pabaigoje į tris dalis – šiaurinė (Klaipėdos kraštas) buvo prijungta prie Lietuvos TSR, pietinė atiteko Lenkijos Liaudies Respublikai, vidurinėje 1946-aisiais buvo sukurta Kaliningrado sritis (Rusijos TFSR). Aiškindamas šių teritorinių pokyčių priežastis be tradiciškai akcentuojamo „politinių galių“ faktoriaus veikimo, Safronovas išryškino ir kitą svarbų faktorių – Rytų Prūsijos daugiakultūriškumą, nacionalizmo sklaidos epochoje tapusį prielaida naujam legitimumo pagrindui – lingvistiniu kriterijumi apibrėžtai nacijai. Toks kriterijus buvo palankus pasisavinti Rytų Prūsiją tiems, kurie nešė vokiečių nacionalizmo vėliavą (prioritetas „vokiškai žemei“ vietoj Prūsijos karaliaus valdų). Panašiai, tik mažesniais ištekliais, Rytų Prūsija XIX amžiaus antroje pusėje aktualinta lenkų nacionalinėje kultūroje. Tuo metu, kaip pabrėžė autorius, buvo sukurtos ir su Prūsijos Lietuva susijusios reikšmės, leidusios laikyti šį regioną savu.

Safronovas, akcentuodamas specifinės kultūrinės sanklodos reikšmę iki 1939 metų, argumentuotai pagrindė, kodėl nacionalistinis teritorijos priklausomumo principas Rytų Prūsijoje lenkų ir lietuvių nacionalizmą atveju negalėjo būti įgyvendintas, pabrėždamas, kad vėl suaktualintas Antrojo pasaulinio karo metais šis klausimas buvo išspręstas pagal Stalino scenarijų, ignoruojant lenkų ir lietuvių planus. Sukurta Ka-

liningrado sritis, o tai reiškė, pasak autoriaus, kad būrį kultūrų, reprezentuojančių savo buvimą Rytų Prūsijoje, – vokiečius, lenkus, lietuvius, papildė dar viena pusė – naujieji Kaliningrado srities gyventojai, kurie ir iki šiol komplikotai formuoja savo santykį su buvusia Rytų Prūsijos erdve. Įvadinio skyriaus išvalgas Safronovas baigia įsidėmėtinu konstatavimu:

Visa tai rodo, kad Rytų Prūsija, nors kaip tokią nebeegzistuoja, tebelieka pavyzdžiu erdvės, su kuria siejama vaizduotė ir tos vaizduotės kurstomos pretenzijos verčia kirstis teisėto išskovimo ir nacionalistinių principus. Sykiu ji tebelieka skirtingų kultūrų susitikimo ir sandūros arena (p. 42).

Vis dėlto monografijoje dėmesys sutelktas į Prūsijos Lietuvą – vieną iš Prūsijos regionų, akcentuojant jo daugiakultūriškumą (Prūsijos lietuvių ir vokiečių apgyventa erdvė) ir būdingas komplikacijas XIX amžiuje, „kai ta pati fizinė erdvė buvo paversta ‘sava’ dviejose kaimyninėse kultūrose“ (p. 22). Autorius siekia nustatyti, koks santykis formavosi tarp skirtingų erdvinių vaizduočių, susijusių su Prūsijos Lietuva. Realizuojant šiuos siekius, pirmą kartą lietuvių istoriografijoje išsamiai aptariamas Lietuvos sąvokos turinys Prūsijos kontekste pabrėžiant, jog jis XVI–XIX šimtmečiuose kito. Sutikdamas su įsivyravusia nuomone, jog *Lietuvos* vardas daliai Prūsijos hercogo valdų imtas taikyti greičiausiai dėl lietuvių kalbos vartotojų gausos Prūsijoje, Safronovas akcentavo ir tai, kad XVI–XVII amžiaus Prūsijos Hercogystėje tai, kas dažnai įvardijama kaip *lietuvių kalba*, tebuvo baltų kalbų dialektų konsolidavimo stadijoje. Jis atkreipė dėmesį ir į tai, jog pavadinimą *lietuvių kalba* šiems dialektams suteikė specifinė kolonistų grupė – išsilavinę religiniai persikėlėliai, pradedant Martynu Mažvydu, kai dauguma gyventojų iš žemesniųjų visuomenės sluoksnių menkai suvokė esantys „lietuviai“. Vis dėlto XVII amžiuje per žodžių junginiuose atsiradusį segmentą „lietuviškas“ (bažnyčia, pamokslininkas ir pan.) užčiuopiama priklausomumo erdvei ir priklausomumo kalbai sąsaja, o tai, autoriaus nuomone, ir tapo pagrindu XVIII amžiaus pabaigoje atsirasti terminui *Prūsijos Lietuva* (p. 44–47).

Ne mažiau svarbu ir tai, jog šiame skyriuje paaiškinama, kaip žyminy *Lietuva* XVIII amžiuje tapo Prūsijoje administracine sąvoka: pirmoji tokia valdžios instancija – Lietuviškųjų valsčių rūmai (kamara) 1714–1721 metais veikė Tilžėje, o vėliau *Lietuvos* reikalai buvo administruojami Gumbinėje įsikūrusių institucijų kintančiais pavadinimais, bet visada siejamais su *Lietuva*. Beje, autorius ne tik nuosekliai atskleidė Prūsijos Lietuvą administravusių institucijų kaitą per kelis šimtmečius, bet ir pavartojo tikslų jų pavadinimų vertimą į lietuvių kalbą: *Karo reikalų ir domenų rūmai Gumbinėje (Krieges und Domainencammer zu Gumbinnen)* (p. 49–54), kai neretai tekstuose vietoj *domenų* pasitaiko *dvarų*, prarandant istorinį koloritą.

Safronovas išryškino ir XVIII amžiuje pakitusį, palyginti su Mažvydo laikais, aukštesniųjų visuomenės sluoksnių tapatinimosi su Lietuva pobūdį, sukuriant savas reikšmių sistemas, skatinusias vaizduotę. Dėl to išpopuliarėjo nuostata, jog sieti savo

kilmę su Lietuva buvusiose Prūsijos hercogo žemėse reiškė identifikuoti save su Prūsijos kaip senųjų prūsų žemės kilmės mitu. Luominio regioninio partikuliarizmo susipynimas su „tikrojo prūsiškumo“ paieškomis, pasak autoriaus, motyvavo dalį išsilavinusios visuomenės, tarp jų ir Martyną Liudviką Rėzą, domėtis prūsams artimų lietuvių folkloru, idealizuoti lietuvių „autochtoniškumą“. Toliau sekdamas vaizduotės, susijusios su Lietuva Prūsijoje, kitimą, autorius konstatavo, jog XIX amžiaus viduryje tapatinimosi su Lietuva vektorius pakito – vis labiau buvo orientuojamasi į „mirštančią“ kultūrą, kuri tapo tik mokslinio pažinimo objektu, o tai lėmė etnografinės Lietuvos sampratos Prūsijoje susiformavimą: „etnografijos plitimas ir nacionalizmo, vokiečiųkalbių žemėse besiformavusio lingvistiniu pagrindu, sklaida aiškiai atskyrė, kas yra lietuvis ir kas vokiečių, kalbiniu pagrindu“ (p. 60). Taip, Safronovo nuomone, įvyko esminis Lietuvos sampratos pokytis, nes tik XIX amžiaus viduryje ją pradėta suvokti apimant tą erdvę, kurioje buvo paplitusi lietuvių kalba, ir šiai naujai Lietuvos sampratai, kurią skleidžiant prisidėjo vokiečių mokslo korifėjai, ypač lingvistai, bei „susipynę socialiniai tinklai“ (apėmė senprūsiškojo patriotizmo atstovus, kunigiją, mokslo bendruomenę formuojant stiprų etnografinio domėjimosi lietuvišiais lauką), pagrįstai siūlo taikyti *kultūrinio landšafto* sąvoką. Visa tai provokavo klausimą, kur yra lietuvių kalbos paplitimo ribos, o Maxo Toeppeno ir Adalberto Bezenbergerio moksliniai argumentai XIX amžiaus Prūsijos Lietuvą leido sutapatinti su istoriniais Skalvos ir Nadruvos landšaftais. Atidesnis žvilgsnis į vieną iš Safronovo monografijos skyrių „Lietuva Prūsijoje. Sampratų kaita XVI–XIX šimtmečiais“ leidžia suvokti šios mokslinės studijos inovatyvumą, kompensuojantį iki šiol istoriografijoje vyravusį labiau konstatacijos negu argumentuoto pagrindimo stilių kalbant apie Prūsijos Lietuvos sampratą, susidomėjimą XIX amžiuje „mirštančios“ tautelės kultūra Rytų Prūsijoje ir kitas aktualias regioninės istorijos problemas. Be to, šio skyriaus turinys skatintų atidžiau rinktis, kurias sąvokas vartoti lietuvių kultūros sklaidos regionui Prūsijoje apibūdinti XVI–XIX amžiuje. Autorius nepalieka abejonių, jog istoriškai pagrįstas terminas – *Prūsijos Lietuva*, tad bent jau moksliniuose tekstuose jį ir derėtų vartoti.

Monografijos autorius aiškiai užbrėžia nacionalizmo epochos ribą, kai buvo iš naujo aktualinamas Prūsijos Lietuvos savitumo postulavimas, ir išskleidžia ją dviejuose skyriuose, kurių formuluotės yra koncentruota problemos giluminių klotų išraiška: „Lietuva kaip savitas Vokietijos regionas, arba vokiškasis erdvės pasisavinimo variantas (XIX a. antroji pusė–XX a. pradžia)“ ir „Mažosios Lietuvos išradimas, arba lietuviškasis erdvės pasisavinimo variantas (XIX a. pabaiga–XX a. pradžia)“. Šio skyriaus turinys leidžia atitrūkti nuo išsiskaldžiusio lietuvių istoriografijoje ir dar labiau viešojoje opinijoje teiginio apie Mažąją ir Didžiąją Lietuvą kaip „vieno medžio dvi šakas“, pagrindžiant lietuvių nacionalizmo raidos XIX amžiaus antroje pusėje suponuotą ambiciją iš lietuvių kalbos vartotojų, gyvenusių abiejose tuometinės sienos pusėse, sukurti vieną nacionalinę bendruomenę. Safronovas ir šiame skyriuje siekia

atskleisti platų istorinį problemos kontekstą ir tai jam leidžia išryškinti iki šiol vyravusią siaurą germanizacijos Mažojoje Lietuvoje sampratą. Jis pabrėžė, jog lietuviakalbiai Vokietijos ir Rusijos imperijose patyrė diskriminuojančią politiką, kuri iš esmės nebuvo nukreipta prieš lietuvius, bet ėmė kėsintis į lietuvių kalbos vietą viešojoje komunikacijoje: svarbiausia, kad toji politika vertintina atsižvelgiant į abiejų monarchijų antilenkiško kurso pasirinkimą. Ši išvada – atsvara iki šiol lietuvių istoriografijoje vyravusiai germanizacijos politikos prielaidų ir pasekmių ne visiškai adekvačiai traktuotei, kuri iki šiol tarnavo „Mažosios Lietuvos teorijai“. Svarbi autoriaus prielaida apie Mažosios Lietuvos sąvokos „išradimo“ arba platesnio vartojimo chronologinį atskaitos tašką – 1910 metai. Autorius pateikia ir įžvalgą, susijusią su *Klein Litauen* vertinio iš vokiečių kalbos vartojimo retrospektyvą: tikėtina, jog tas terminas egzistavo tik kaip literatūrinis *Prūsų Lietuvos* sinonimas, neturėjęs ideologinės potekstės. Beje, Safronovas išanalizavo ir *Klein Litauen* termino vartojimo kartografijoje tradiciją, kurią itin mėgsta akcentuoti *Mažosios Lietuvos* termino adoruotojai. Šios autoriaus įžvalgos – svarbūs argumentai *Prūsijos Lietuvos* ir *Mažosios Lietuvos* sąvokų vartojimo „chronologinio preciziškumo“ temoje.

Ketvirtame monografijos skyriuje „Vokiškosios ir lietuviškosios Prūsijos Lietuvos koncepcijų sąveikos XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje“ analizuojamos erdvės reprezentacijų, erdvėvardžių ir erdvės sampratų sąveikos. Ši analizė, paremta gausia laikmečio periodinės spaudos baze, leidžia suprasti, kaip toje pačioje fiziniėje erdvėje XIX amžiaus pabaigoje skleidėsi dvi skirtingos sampratos, kieno yra toji erdvė: nuomonių skirtumai kultūrinių draugijų aplinkoje, siekiai blokuoti (kartais perimti) vokiškąsias Rytų Prūsijos reprezentacijas ir t. t. Šios problemos išskleidimas leido autoriui taikliai formuluoti ir paskutiniojo skyriaus pavadinimą – „Mūšiuose dėl ‘savųjų’ erdvių: pokyčiai po 1918-ųjų“, kuris skirtas kulminacinei erdvinės vaizduotės ir erdvių sampratų konkurencijos fazei analizuoti, išryškinant vokiečių nacionalinės kultūros reikšmėmis paremto erdvių pasisavinimo pranašumą toje konkurencijoje. Autorius pabrėžė, jog tai nulėmė „valstybės galia besiremiantys socialiniai tinklai“. Svarbu ir tai, jog vokiečius ir Prūsijos lietuvius Rytų Prūsijoje siejo didesnė bendrystė nei lietuviakalbius abipus Rusijos ir Vokietijos sienos. Safronovo išvada, jog „aktyvioji, įtampą skatinusi pusė šioje konkurencijoje iš esmės buvo viena – lietuvių nacionalizmo idėjoms angažuotas socialinis tinklas“ (p. 188). Ši tezė svarbi suvokti ne tik tai, kodėl Prūsijos Lietuva virto „nenoriai vartojama istorine kategorija“, bet ir tai, kodėl 1923 metų karine operacija Klaipėdos kraštą Lietuvai fiziškai pavertus „sava“ erdve, šio krašto integravimas buvo toks problemiškas, o vietos „lietuviai“ demonstravo nelojalumą Lietuvai. Visgi šiame skyriuje daugiausia dėmesio skirta pagrindinei problemai – kokiomis priemonėmis vokiečių ir lietuvių nacionalinėse kultūrose buvo siekiama išlaikyti Klaipėdą „savų“ erdvių orbitoje. Safronovas pabrėžė, jog ne mažiau svarbu ir tai, kad tarpukario „mūšio dėl Klaipėdos“ patirtis tiek vokiečių, tiek ir lietuvių nacionalinėse kultūrose paliko įspaudą, turėjusių ilga-

laikės įtakos erdvinių vaizduočių kaitai. Būtent iš ilgalaikės perspektyvos pažvelgti į šiuos išpaudus autorius ir pabandė baigiamajame monografijos akorde – poskyryje „Antrojo pasaulinio karo padariniai ir ilga negalia su jais susitaikyti“, nestokodamas ir čia, kaip ir visame darbe, originalių išvalgų. Tos išvalgos paremtos itin gausia šaltinių ir istoriografijos baze – daugelio vokiečių autorių darbai iki šiol nefigūravo lietuvių istoriografijoje. Informacinį šios studijos lauką išplečia ir publikuojami anksčiau sudaryti žemėlapiai bei paties autoriaus parengti žemėlapiai, schemas.

Trumpa šios per 300 puslapių studijos apžvalgos išvada: Safronovo monografija – galimybė iš naujo perskaityti Prūsijos (Mažosios) Lietuvos istoriją ir išsivaduoti iš įsišaknijusių stereotipų. Ar šia galimybe bus pasinaudota, galės konstatuoti tik tie, kuriems bus lemta vertinti XXI amžiaus patirtis.

Literatūra:

- JUODYTĖ, GRAŽINA, 2016: „Dangės skvero akcentai“, *Vakarų ekspresas*, 2016 m. liepos 26 d.
- SAFRONOVAS, VASILIJUS, 2012: „Apie istorinio regiono virsmą vaizduotės regionu. Mažosios Lietuvos pavyzdys“, *Istorija* 86, 66–80.
- VAREIKIS, VYGANTAS, 1995: „Klaipėdos krašto užėmimas“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 4. 1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje, 35–40.

NIJOLĖ STRAKAUSKAITĖ

Gauta 2016 m. rugpjūčio 31 d.

Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

Klaipėdos universitetas

Herkaus Manto g. 84

LT-92294 Klaipėda, Lietuva

el. p.: nijole.strauskaite@gmail.com

Diskusijos, apžvalgos, pastabos
(Discussions, Surveys, Notes)

Ernesta Kazakėnaitė
Vilniaus universitetas

Glaustai apie pirmosios Biblijos latvių kalba vertimo istoriją

Pirmoji Biblija tautine kalba gali tapti itin svarbiu įvykiu kalbos kodifikacijos procese¹. Dėl istorinių ir politinių aplinkybių vienomis kalbomis Biblijos buvo spausdinamos anksčiau, pavyzdžiui, vokiečių (1466), italų (1471), švedų (1541), kitomis – vėliau, pavyzdžiui, Baltijos tautų – latvių (1694), lietuvių (1735) ir estų (1739). Pirmosios Biblijos lietuvių kalba vertimo istorija yra gerai žinoma senosios raštijos tyrėjams, tačiau to negalima pasakyti apie kaimyninės – latvių – tautos pirmosios Biblijos vertimo istoriją. Nors pastaroji dėl tuometės, t. y. XVII amžiaus, politinės situacijos labiau susijusi su Biblijos estų kalba vertimu (norėta vienu metu rengti vertimus į latvių ir estų kalbas²), bendrų tendencijų esama – Biblijos vertimas buvo inspiruotas plintančios reformacijos, kurios pradininko Martino Lutherio pagrindinė idėja ir buvo tikėjimą grįsti tik Biblija³. Tiesa, nors Latvijoje liuteronybė išsivertino palyginti anksti (nuo 1521 metų) ir tvirtai⁴, versti Bibliją imtasi gerokai vėliau nei į lietuvių – XVII amžiaus II pusėje, iki tol buvo išsiverčiama su mažesnės apimties Biblijos dalių vertimais.

1. TRUMPAI APIE BIBLIJOS LATVIŲ KALBA TYRIMUS⁵. Dėl ypatingos istorinės, kultūrinės ir lingvistinės reikšmės Biblija sulaukė ne vieno tyrėjo dėmesio. Pirmosios latvių Biblijos vertimo istorijos tyrimus būtų galima skirti į dvi grupes: tokius, kuriuose daugiau nagrinėjamas ar aprašomas istorinis ir kultūrinis aspektas, ir tokius, kuriuose paliečiamas kalbinis vertimo aspektas.

1 Delisle, Woodsworth 1995, 25–63.

2 Daugiau šiuo klausimu Ross, Vanags 2008.

3 RŽ 227.

4 Reformacijos atgarsis Rygą pasiekė neįtikėtinai greitai – Wittenberge paskelbtos tezės Rygoje buvo žinomos jau po 10 dienų(!), tačiau pats reformacijos judėjimas prasidėjo apie 1521-uosius ir yra siejamas su Andreasu Knöpkeniu (daugiau žr. Feld-

manis 2011, 105tt.; Kuhles 2007, 79tt.). Reformacijai išsivertinti itin padėjo verstinė ir vėliau originali religinė literatūra (Vanags 2008, 197).

5 Daugiau apie kitų XVI–XVII amžiaus latvių raštų tyrimus anglų kalba galima pasiskaityti Everitos Andronovos (2008, 253–284) straipsnyje.

1.1. Istoriniu ir kultūrinu Biblijos vertimo aspektu domėtasi nemažai. Per daugiau kaip šimtą metų publikuota tiek trumpų žinučių⁶, tiek straipsnių⁷, tiek didesnės ar mažesnės apimties veikalų⁸. Kaip vieną išsamiausių iki šių dienų parašytų studijų reikėtų išskirti istoriko Edgardo Dunsdorfo knygą *Pirmās latviešu Bībeles vēsture (Pirmosios latvių Biblijos istorija; 1979)*⁹. Šioje knygoje, be kita ko, publikuotas ir išsamus raštų dokumentų priedas bei išsakyta pagrįsta kritika apie ankstesnius bandymus skelbti ir interpretuoti su Biblijos vertimu susijusius dokumentus (plg. apie Jānio Straubergo 1943 metų straipsnį). Iš naujesnių tyrimų paminėtini šie straipsnių rinkiniai vokiečių kalba: Clauso von Aderko sudarytas *300 Jahre lettische Bibelübersetzung durch Ernst Glück und ihr Einfluß auf die lettische Kulturgeschichte* (2001)¹⁰ bei Christiane's Schiller ir Māros Grudulės – „*Mach dich auf und werde licht – Celies nu, topi gaišs*“ (2010)¹¹. Pastarajame išspausdinti 14 autorių straipsniai įvairiausiomis temomis nuo Livonijos XVII amžiuje ir to laikotarpio bažnyčių politikos iki Biblijos vertėjo Ernsto Glücko biografijos, jo raštų ir laiko, praleisto Rusijoje.

1.2. Nors Biblijos vertimas analizuotas ir kalbiniu aspektu, nėra nė vienos vertimo kalbai skirtos monografijos, tik didesnės ar mažesnės apimties straipsniai. Kaip bene išsamiausias Glücko vertimo kalbos apžvalgos minėtini XX amžiaus I pusėje išleisti Pēterio Šmito „Glūka Bībeles valoda“ („Glūcko Biblijos kalba“)¹² ir Ludžio Bērziņo „Ernsts Gliks tulkotāja darbā“ („Ernstas Glückas vertėjo pareigose“)¹³ straipsniai. Tokių bendro pobūdžio vertimo kalbos apžvalgų būta ir vėliau¹⁴, tačiau naujesniuose tyrimuose paprastai analizuojamas vienas konkretus aspektas, pavyzdžiui, sintaksinis¹⁵, morfologinis¹⁶, leksinis¹⁷ ar stilistinis¹⁸. Žinoma, nemažai ir tokių darbų, kuriuose Biblija latvių kalba yra tik vienas iš kelių ar daugelio tyrimo šaltinių¹⁹.

1.3. Taigi tyrimų pirmosios latvių Biblijos vertimo istorijos tema esama, tačiau dauguma jų aprašomieji. Čia remiantis minėtais tyrimais glaustai bus pristatyta pirmosios Biblijos vertimo istorija nuo leidinių, pasirodžiusių iki Biblijos (2), tuomet pirmieji (3) ir vėlesni (4) bandymai versti, Biblijos vertimas ir leidyba (5) bei jos egzempliorių likimas (6).

2. IKI PIRMŪJŲ BANDYMŲ IŠVERSTI VISĄ BIBLIJĄ. Biblija yra pagrindinis reformatų tikėjimo šaltinis, tačiau išversti ir išspausdinti tokios apimties veika-

6 Bērziņš 1935a, 9; Virza 1939, 14 ir kt.

7 Döbner 1889[1893], 1–28; Zemzaris 1940, 111–128; Toporov 1986, 243–262 ir kt.

8 Plg. Hillner 1918; Bērziņš 1935b; Virsnieks 1942; Glück, Polanska 2005 ir kt.

9 Dunsdorfs 1979. Būtent šio autoriaus veikalų apžvalgoje bus remiamasi daugiausia, kitų autorių nuomonės išskiriamos tuomet, jei tam tikru klausimu manoma kitaip.

10 Aderk 2001.

11 Schiller, Grudule 2010.

12 Šmits 1908, 19–40.

13 Bērziņš 1939, 149–161.

14 Pvz.: Dravnieks 1939, 271–274; Ozols 1965; Karulis 1989, 26–32.

15 Beitiņa 1997, 13–21; Beitiņa 2003, 129–141.

16 Dzintars 1997, 35–44.

17 Blinkena 1997, 83–96; Skulte 1996, 30–35; Skulte 1999a, 40–46; Skulte 1999b.

18 Veidemane 1987, 35–45.

19 Pvz.: Bergmane, Blinkena 1986, 145–224; Pokrotniece 2002.

lą XVI–XVII amžiais nebuvo taip paprasta. Peržiūrėjus artimiausių Baltijos šalių istoriją matyti, kad Biblijos vertimui pasirodyti dažniausiai kliudė finansavimo trūkumas (plg. Jono Bretkūno atvejį²⁰), taip pat ginčai dėl vertimo šaltinių ar tarmės pamato (plg. Biblijos estų kalba vertimą²¹), ar tiesiog nebuvo rastas tinkamas vertėjas (plg. latvių pirmuosius bandymus versti [žr. toliau]). Paprastai Biblijos vertimas ir publikavimas prasidėdavo nuo mažesnės apimties darbų, tokių kaip katekizmas, perikopės ar postilė. Ne išimtis ir knygos latvių kalba.

Spausdinto Biblijos žodžio latvių kalba istorija prasidėjo XVI amžiuje²². Pirmasis spausdintas išlikęs tekstas latvių kalba yra vadinamoji Johanno Hasentöterio *Tève mūsu* (1550)²³, o pirmoji išlikusi²⁴ spausdinta knyga – Petro Canisijaus katekizmo vertimas į latvių kalbą *Catechismus Catholicorum* (1585)²⁵. Praėjus metams po šio katalikų leidinio pasirodymo atsaką davė ir vietiniai liuteronai – pasirodė Lutherio Mažojo katekizmo vertimas į latvių kalbą *Enchiridion* (1586)²⁶. Kartu su šiuo katekizmu pirmą kartą išleisti ir didesnės apimties Biblijos dalių vertimai – giesmių knyga *Undeutsche Psalmen und geistliche Lieder* (su keliomis psalmėmis; 1587)²⁷ ir perikopės *Evangelia un Episteln* (1587)²⁸. Pastarųjų, t. y. perikopių (skaitinių, skirtų sekmadieniams ir šventinėms dienoms), vaidmuo iki pirmosios Biblijos pasirodymo buvo itin svarbus, todėl jos ne vieno autoriaus redaguotos (1615, 1631, 1640, 1685 ir kt.)²⁹.

XVII amžiuje dar iki pirmųjų raginimų versti Bibliją į latvių kalbą pasirodė ir daugiau Biblijos fragmentų vertimų, kurie, tiesa, ne visi buvo išspausdinti. Štai 1628 metais datuojamas Andreaso Getzelio išverstos Patarlių knygos ir 150 psalmių rankraštis nebuvo išspausdintas, todėl platesnės visuomenės nepasiekė. Priešingai buvo su Gerorgo Mancelio, žymiausio XVII amžiaus I pusės vertėjo, darbais³⁰. Iš dar nepublikuotų Biblijos dalių vertimų galima paminėti 1631 metais išspausdintą Mancelio išverstą Siracido knygą *Das Hauß-, Zucht- und Lehrbuch Jesu Syrachs*³¹, 1637-aisiais publikuotą Patarlių knygą *Die Sprüche Salomonis*³² ir didžiausią pasisekimą turėjusią 1654-aisiais išleistą pirmąją trijų dalių postilė latvių kalba *Lang=gewünschte Lettische Postill*³³.

20 Rēza 2007, 224.

21 Dunsdorfs 1979, 66–67.

22 Iki XVI amžiaus randama tik pavienių žodžių ar frazių latvių kalba, pavyzdžiui, Henriko kronikoje (1224–1226) vartojama *draugum suum* ir kt.

23 Malda *Tève mūsu* latvių kalba buvo užrašyta ir anksčiau skirtinguose šaltiniuose, plg. Gisberto, arba Upsalos (apie 1507–1540), Bruno (apie 1520), Simono Grunau (XVI amžiaus 3 dešimtmetis) (Pokrotniece 2012, 111–122).

24 Yra žinoma, kad pirmoji spausdinta knyga latvių kalba buvo išleista 1525 metais Vokietijoje, tačiau gabenant jos egzempliorius į Latviją, visas tiražas buvo sunaikintas (Apinis 1977, 35).

25 SLV 39.

26 SLV 40.

27 SLV 41.

28 SLV 40.

29 SLV 41, 44, 60–61. Apie 1640 metus išverstos perikopės buvo katalikiškos, išspausdintos tik 1672 metais (SLV 51).

30 Ozols 1965, 152.

31 SLV 44.

32 SLV 45. Anot Jānio Zēverio (1932, 141), Mancelis nieko nežinojo apie Getzelio rankraštį, tad šie buvo verčiami atskirai.

33 SLV 48–49. Tiesa, postilėje esančios perikopės yra perimtos, atrodo, be didesnių keitimų iš 1631 metais publikuoto jo perikopių rinkinio, tačiau pamokslų dalis laikoma originalia.

Taigi nė vienas iš autorių nebuvo užsimojęs išversti visos Biblijos ir apie jos vertimą į latvių kalbą, atrodo, nebuvo viešai kalbama iki pat XVII amžiaus II pusės.

3. PIRMIEJI BANDYMAI VERSTI VISĄ BIBLIJĄ.

3.1. SUPERINTENDENTO RAGINIMAS. XVII amžiaus septintojo dešimtmečio pradžioje pasigirdo pirmasis oficialus raginimas versti Bibliją į latvių kalbą. Tokį poreikį išsakė Johanna Georgas Gezelis, kuris 1662 metais, būdamas Vidžemės superintendentu³⁴, įteikė Švedijos karalienei Jadvygai Eleonorai 10 punktų memorandumą. Memorandume daugiausia kalbama apie viską suniokojusio karo³⁵ (1654–1660) padarinius ir situacijos Vidžemės parapijose gerinimą. Iš visų Gezelio pateiktų 10 punktų Biblijos vertimo istorijai aktualiausias antrasis, kuriame rašoma: „Yra būtina [...] Biblija latvių ir estų kalbomis, nes visi kiti karališkosios didenybės pavaldiniai turi Bibliją savo tėvų kalba“³⁶. Valstybės Taryba, svarstydamą šį Gezelio memorandumą antrą kartą, priėmė rezoliuciją ir dėl Biblijos vertimo: „Patvirtintas [raginimas] dėl Biblijos vertimo Vidžemės kalbomis, tačiau konsistorijai pirmiausia turi būti paminėti keturių gerų ir mokytų vyrų vardai, kurie įsipareigotų išversti, ir tuomet jiems bus suteikti karaliaus įgaliojimai“³⁷. Tiesa, tų pačių metų pabaigoje karaliaus rezoliucijoje jau buvo kalbama tik apie Bibliją latvių kalba, o konkretus „vyrų“ skaičius, kuriuos turi išrinkti generalgubernatorius su superintendentu, nebenurodomas.

Jau po metų – 1663 metų liepos 21 dieną – Gezelis memorandumu generalgubernatoriui rašė: „Labai reikalingam Biblijos vertimui yra išrinkti asmenys, kurie atliks bandomąjį vertimą. Kai bus atlikta visų žemių vizitacija, pastoriai turės susirinkti į sinodą [kuriame aptars vertimą]“³⁸. Dar po metų įvyko minėtas sinodas, kuriame buvo nuspręsta, kad dešimt pastorių bandomajam vertimui turi išversti psalmes. Deja, nėra išlikę jokių dokumentų, iš kurių būtų galima sužinoti, kas buvo tie išrinktieji pastoriai. Dunsdorfas³⁹ mano, kad jų reikėtų ieškoti tarp to meto Vidžemės pastorių, kurie buvo kviešti į minėtą sinodą, tik trečdalis jų nepasirodė.

1664 metų rugpjūčio 30 dieną Gezelis buvo paskirtas vyskupu Turku mieste ir 1665-aisiais sausio pabaigoje išvyko į Suomiją. Persikėlus Gezeliui, Vidžemės superintendentu paskirtas Georgas Preussas įsivėlė į ilgalaikį konfliktą su tuomečiu generalgubernatoriumi Clasu Åkessonu Tottu. Taip Biblijos latvių kalba vertimo reikalai

34 *Superintendentas* yra protestantų dvasininkas – tam tikro teritorinio vieneto dvasininkijos vyresnysis, atstovaujantis jai konsistorijoje ir Bažnyčioje (RŽ 357).

35 Dunsdorfas (1979, 9) nurodo, kad tai la. *Pirmais Ziemeļu karš* (Pirmasis Šiaurės karas), vykęs 1654–1660, tačiau kiti latvių mokslininkai jį vadina la. *Otrais Ziemeļu karš* (Antrasis Šiaurės karas), arba *Poļu-zviedru karš* (Lenkų–švedų karas), ir nurodo datą – 1655–1661 metai.

36 Dunsdorfs 1979, 10. Paminėtina, kad šis Gezelio bandymas nebuvo pirmasis mėginimas versti Bibliją į estų kalbą, nes toks pasiūlymas jau buvo nuskambėjęs ir 1640 metais iš Estijos vyskupo Joachimo Jheringo lūpų (Ross 2008, 239).

37 Dunsdorfs 1979, 10.

38 Dunsdorfs 1979, 11.

39 Dunsdorfs 1979, 14.

be iniciatoriaus sustojo. Nors iš tiesų lieka gana daug klausimų, pavyzdžiui, kodėl išrinktieji 10 pastorių, kurie per metus galėjo būti gerokai pažengę į priekį su vertimu, nieko neinicijavo po Gezelio išvykimo (o gal vis dėlto inicijavo)?⁴⁰

3.2. JĀNIO REITERIO ASMENYBĒ. Kalbant apie pirmosios latvių Biblijos vertimo istoriją neįmanoma bent trumpai nepaminėti XVII amžiaus vidurio latvių kilmės pastoriaus Jānio Reiterio (la. *Jānis Reiters* [*Jātņieks*], vok. *Johannes Reuter*)⁴¹. Šis apie 1632 metus Rygoje gimęs latvis buvo vienas pirmųjų asmeniškai norėjusių išversti Bibliją. Konstantino Karulio⁴² nuomone, Reiteris iš tiesų buvo tinkamas kandidatas versti Bibliją ne tik dėl to, kad latvių kalba jo gimtoji, bet kad buvo labai išsilavinęs ir puikiai mokėjo daug kitų kalbų, įskaitant ir Biblijos originalo kalbas. Tačiau Reiteriui nesiūlyta versti Biblijos dėl priežasčių, kurios interpretuojamos skirtingai.

Reiteris, kaip ir dauguma to meto dvasininkų, daug keliavo. Baigęs katedros mokyklą, 1650 metais pradėjo studijuoti Tartu universitete, kuriame užtruko dvigubai ilgiau nei buvo įprasta, ir apsigynė du darbus: 1654-aisiais disputaciją ir 1656-aisiais disertaciją. Po studijų 1656 metais leidosi į užsienį (dalį laiko praleido katalikų vienuolyne Frankfurte prie Maino), bet jau nuo 1658-ųjų grįžęs į Latviją dirbo liuteronų pastoriumi Raunoje. Maždaug tuo laiku parengė pirmąją savo knygą *Oratio Dominica XL linguarum* (maldos *Tēve mūsū* vertimo į 40 kalbų [tarp jų estų, latvių ir prūsų] rinkinį), kurią publikavo 1662 metais. Ši knyga buvo plačiai žinoma ir cituojama vėlesnių autorių⁴³. Svarbu paminėti, kad Reiteris, tarnaudamas Raunoje, stengdavosi užstoti valstiečius prieš dvarininkus. Toks jo elgesys kėlė vokiečių dvarininkų nepasitenkinimą, tad siekta jį nušalinti nuo pareigų apkaltinus erezija. Vis dėlto Reiteris 1664-aisiais išleido neišlikusią Mato evangeliją latvių kalba⁴⁴, norėdamas parodyti savo kaip vertėjo sugebėjimus ir išskelti kandidatūrą į galimus latvių Biblijos vertėjus. Tačiau dėl šio vertimo publikavimo 1664 metų lapkričio mėn. konsistorijoje, kurios metu ir buvo atleistas, jam priekaištauta, kad tai padarė be tuomečio superintendente ir sinodo leidimo. Įdomu, kad Reiteris, atsakydamas į priekaištus, be visa ko, dar viešai kritikavo ir Mancelio vertimus į latvių kalbą (esą nėra nė vieno puslapio, kuriame nebūtų klaidų)⁴⁵ ir net paties Lutherio Biblijos vertimą (dėl nesutapimo su originaliais šaltiniais)⁴⁶.

40 Reikia paminėti, kad vienoje literatūros istorijos knygoje tarsi tarp kitko paminėta, kad „apie Biblijos vertimą XVII amžiaus 3 ketvirtyje galvojo Krimuldos pastorius B. Stübneris ir galbūt dar keli kiti“ (Johansons 1953, 23). Tačiau daugiau apie tai nekalbama ir jokių nuorodų, iš kur imta tokia informacija, nepateikiama. Kitur tokios informacijos nepavyko rasti. Dunsdorfas (1979, 13) mano, kad Bartholomäus Stübneris galėjo būti nebent vienas iš tų, kuriuos vertimui išrinko Gezelis.

41 Jānis Reiteris gimė apie 1632 metus Rygoje latvių amatininko šeimoje, mirė 1695 arba 1697 metais Duderhofe (dab. Sankt Peterburgo teritorija) Rusijoje. Tai pirmasis ži-

nomas latvių kilmės pastorius vertėjas, kuris, tiesa, dėl savo kilmės, anot jo paties, ir buvo engiamas vokiečių dvasininkų (Karulis 1986, 23).

42 Karulis 1986, 40.

43 Karulis 1986, 24.

44 Karulio (1986, 40) nuomone, visai tikėtina, kad Biblijos dalių vertimus Reiteris bus pradėjęs rengti dar prieš 1664 metus.

45 Reikia paminėti, kad Mancelis buvo to meto žymiausias religinių tekstų vertėjas į latvių kalbą, suformavęs rašybos principus, kuriuos nagrinėjo palyginti daug mokslininkų (daugiau žr. Milčonoka 2003, 76).

46 Karulis 1986, 23.

Atleistas iš pareigų, 1665 metais perėjo į katalikų tikėjimą ir išvyko į Romą. Nors Reiteriui Jelgavos katalikų dvasininkai žadėjo, kad perėjęs į katalikybę jis galės sakyti pamokslus gimtąja latvių kalba, popiežius Aleksandras VII per audienciją jam to neleido. Gavęs nemažą finansinę paramą dar kurį laiką keliavo po Europą kaip katalikas⁴⁷, tačiau jau 1670 metų lapkričio 10 dieną Vidžemėje prašė atnaujinti jo liuteronų pastoriaus teises. Po pakartotinio prašymo 1672-aisiais jam leista grįžti su sąlyga, kad vyks į Wittenbergo universiteto Teologijos fakultetą tam tikrai rehabilitacijai, o po jos į Stokholmą pas karalių viešai atsiprašyti⁴⁸.

Užbėgant šiek tiek į priekį reikia pasakyti, kad sužinojęs apie superintendente Fischerio gautą privilegiją spaustuvei įkurti (1675 metais) ir norėdamas dar kartą atkreipti dėmesį į save kaip vertėją, Reiteris 1675-aisiais Rygoje (nors pats tuo metu dar buvo Vokietijoje) išleido *Eine Übersetzungsprobe*⁴⁹ – 24 puslapių Senojo Testamento (toliau – ST) ir Naujojo Testamento (toliau – NT) fragmentų vertimus į latvių kalbą. Tačiau šį leidinį visiškai ignoravo vokiečių dvasininkai ir jis nepaminėtas jokiam to amžiaus protokole ar kitur.

1676 metais Reiteris paskirtas Kuoknesės ir Aiviekstos pastoriumi, tačiau vėl dėl vokiečių dvasininkų intrigų buvo nušalintas ir išvyko į užsienį⁵⁰. Vienas įdomesnių tolesnės veiklos aspektų yra tas, kad, pasak Karulio, gali būti, jog būtent jis padėjo mokytis latvių kalbos būsimam latvių Biblijos vertėjui Ernstui Glückui. Yra žinoma, kad apie 1680-uosius Reiteris gyveno Hamburge ir mokė kalbų, kaip tik tuo metu Hamburge į senąsias kalbas gilinosi Glückas, kuris Vidžemėje buvo praleidęs per mažai laiko, kad puikiai išmoktų latviškai, o grįžęs iš Hamburgo iškart pradėjo versti Lutherio Mažąjį katekizmą į latvių kalbą. Be to, 1680-aisiais Reiteris rašė karaliui, kad nebeturįs darbo, ir prašė paskirti jam vietą Daugavgryvoje. Anot Karulio⁵¹, apie šią laisvą vietą jis galėjęs sužinoti iš Glücko, nes tais pačiais metais ji buvo pastarajam ir paskirta. Tačiau kiti mokslininkai dėl tokios Reiterio draugystės ar bendradarbiavimo su Glücku abejoja.

Negavęs darbo Latvijoje, Reiteris pastoriavo Ingrijoje (kitai Ingermanlandijoje), o vėliau Duderhofe (dab. Sankt Peterburgo teritorijoje), kur 1695 ar 1697 mirė.

3.3. CHRISTOPHORO FÜRECKERIO VERTIMAI. Aptariant pirmuosius bandymus versti Bibliją minimas ir Christophoras Füreckeris. Apie jo gyvenimą ir

47 Vienas iš kelionės taškų buvo ir Vilniaus universitetas, į kurį atvyko 1667 metais, tačiau nepatenkintas esamomis gyvenimo sąlygomis neilgai trukus išvyko į Prancūziją (Karulis 1986, 41).

48 Karulis 1986, 42.

49 SLV 53.

50 Reiteris visai atsitiktinai buvo apkaltintas ir suimtas dėl didelio 1677 metų Rygos gaisro (sudegė 250 namų, dvi bažnyčios ir viena mokykla). Jį apkaltino vokiečių dva-

sininkai, kai viena moteris, mačiusi Reiterį gaisro metu bėgantį gatve į bažnyčios pastatą, apie tai papasakojo burmistrai (vėliau paaiškėjo, kad jis bėgo bandydamas išsaugoti savo turtą – nešė į manomai saugesnę vietą savo rankraščius). Jį išteisino vietinis pastorius Davidas Lotichijus, nes gaisro pradžios metu Reiteris lankėsi pas jį (Karulis 1986, 48).

51 Karulis 1986, 50.

veiklą žinoma labai nedaug⁵² ir tik iš kitų – jis pats iki mirties neišspausdino nė vienos knygos, plito tik vertimų rankraščiai⁵³, kuriais naudojosi ar kuriuos išleido kiti (giesmės, žodynai, gramatika). Iš religinio pobūdžio tekstų, be giesmių, tiksliai žinomi jo perikopių vertimai, publikuoti 1685 metais Henrico Adolphi'o sudarytoje knygoje⁵⁴, tačiau ne vieno mokslininko užsiminta, kad Füreckeris galėjo būti išvertęs ir kelias Biblijos knygas⁵⁵ arba kad jis norėjo išversti visą Bibliją⁵⁶. Tokią išvadą perša Adolphi's knygos įvade teigdamas, kad kelių Füreckerio išverstų Biblijos knygų rankraščiai šiam susirgus dingę, – „durch untreue Hände wären entwendet worden“⁵⁷. Tačiau daugiau įrašų apie galimus Füreckerio Biblijos vertimus ar ketinimus versti nėra žinoma.

3.4. Kaip matyti, pirmasis bandymas versti Bibliją į latvių kalbą nepavyko dėl to, kad, vokiečių dvasininkų nuomone, nerasta tinkamo kandidato, nors norinčių versti buvo. Tačiau tai ne vienintelė priežastis, nes darbai sustojo ir dėl tuomečio superintendenteo Gezelio pasitraukimo iš Latvijos, mat po jo superintendentu paskirtas Georgas Preussas įsivėlė į konfliktą su generalgubernatoriumi Tottu ir nebeužsiėmė Biblijos vertimo reikalais.

4. ANTRASIS BANDYMAS VERSTI BIBLIJĄ⁵⁸. Keletą metų po pirmojo ragintojo versti Bibliją išvykimo į Suomiją ir naujojo superintendenteo Preusso paskyrimo Vidžemėje tarp dvasininkų kilo šiek tiek sumaištis. Ji baigėsi 1673 metų vasario 12 dieną, kai nauju superintendentu buvo paskirtas Johannas Fischeris⁵⁹, kuris, tiesa, dėl įvairių politinių niuansų oficialiai pareigas pradėjo eiti 1674 metų liepos 23 dieną⁶⁰. Neilgai trukus, 1678-aisiais, buvo paaukštintas ir paskirtas generalsuperintendentu – atsakingu už visą Vidžemę – ir latvišką, ir estišką dalis.

Šio intelektualaus pastoriaus paskyrimas superintendentu buvo lemiamas Biblijos latvių kalba istorijoje. Pirmasis svarbus jo žingsnis latvių Biblijos pasirodymo link – 1675 metais gauta karaliaus privilegija spaustuvei, rišyklai ir raidžių liejyklai Rygo-

52 Tiksliai nežinoma, kada ir kur Füreckeris gimė (1613-aisiais ar 1615-aisiais) bei mirė (1685?). Spėjama, kad jis – pastoriaus Kristjano Füreckerio iš Neretos apylinkės Kuržemėje sūnus (LLD 103). Tiksliau žinoma, kad nuo 1632-ųjų studijavo teologiją Tartu universitete. Po studijų gavęs akademinį teologijos kandidato titulą dirbo namų mokytoju Pienavos dvare, vėliau persikėlė į Duobelę.

53 Tiesa, Füreckeriui dar gyvam esant 1671 metais išspausdintos kai kurios giesmės, tačiau tai nebuvo jo sudaryta knyga.

54 Šie perikopių vertimai turėjo tiesioginės įtakos Biblijos vertimui (žr. Bērziņš 1928, 175).

55 Plg. Straubergs 1935, 319.

56 Plg. Karulis 1989, 6.

57 Adolphi 1685, [4].

58 Pažymėtina, kad priešingai nei čia teikiama Dunsdorfo bandymų versti skirstymas į du: pirmuosius ir antrąjį, Straubergas (1935, 316) antruoju bandymu laiko anksčiau aptarto Reiterio ketinimus versti Bibliją apie 1675 metus.

59 Fischeris, gimęs apie 1636 metų gruodžio 13-ąją Liubeke, o miręs 1705 metų gegužės 17 dieną Magdeburge, nusipelnė ne tik Biblijos latvių kalba istorijai, bet yra žinomas ir kaip kovotojas dėl mokyklų valstiečiams ir apskritai švietimo Vidžemėje. Literatūroje pramintas kaip „Jaunasis Vidzemes apustulis“ (Naujasis Vidžemės apaštalas).

60 Daugiau žr. Dunsdorfs 1979, 18–19; Aarma 2010, 85.

je įkurti⁶¹. Ji sudarė palankias sąlygas kitam 1681 metų Fischerio prašymui vieno vizito pas karalių metu – leidimui versti Bibliją į Vidžemės „nevokiečių“⁶², t. y. latvių ir estų⁶³, kalbas. Į šį prašymą Švedijos karalius Karolis XI atsakė dar tų pačių metų rugpjūčio 31 dieną. Jo rezoliucijoje rašoma, kad jis ne tik pritariaš Biblijos į „nevokiečių“ kalbą vertimui, bet ir žadąs skirti tam lėšų. Taigi gavusi paties karaliaus finansinę paramą, Dunsdorfo⁶⁴ žodžiais tariant, Biblija latvių kalba nuo hipotetinės idėjos virto realia.

5. BIBLIJOS VERTIMAS IR LEIDYBA.

5.1. BIBLIJOS VERTĖJAS.

5.1.1. Yra išlikusios gana daug korespondencijos tarp Fischerio ir generalgubernatoriaus, atspindinčios dalį Biblijos vertimo proceso. Tačiau vien iš šios medžiagos galėtų susiformuoti klaidingas įspūdis, kad Bibliją vertė pats generalsuperintendantas su keliais pagalbininkais dvasininkais⁶⁵, nors iš tiesų tikrasis Biblijos vertėjas, kaip bus aišku iš toliau pateikiamos informacijos, yra žinomas – tai Ernstas Glūckas (la. *Ernests Gliks*, vok. *Ernst Glück*)⁶⁶.

5.1.2. Nėra tiksliai žinoma, kodėl 1674 metais⁶⁷ Glūckas atvyko į Latviją, tačiau spėjama, kad jį, kaip namų mokytoją, galėjo pasikviesti kokia vietinė vokiečių šeima. Atvykęs į Latviją, Glūckas visiškai nemokėjo vietos kalbos. Viename laiške (1699)⁶⁸ rašo, kad įvertinęs situaciją Vidžemės bažnyčiose ir palyginęs ją su Vokietijos, kur kiekviena *siela* turi Bibliją savo kalba, nusprendė išmokti latviškai vien tam, kad galėtų išversti Dievo žodį ir taip padėti latvių sieloms. Kurį laiką po atvykimo pagyvenęs Vidžemėje, atrodo, kiek pasimokęs latvių kalbos, leidosi į Hamburgą⁶⁹ pas

61 Reikia paminėti, kad spaustuvės įkūrimo tikslas nebuvo Biblijos latvių kalba spausdinimas (apie tai žr. toliau).

62 Tokiu žodžiu tarp vietinių Latvijos vokiečių XVI–XVII amžiuose buvo vadinami latviai ir jų kalba, o tarp vietinių Estijos vokiečių – estai.

63 Buvo numatytos dvi Biblijos estų kalba: šiaurės – Revelio (dab. Talino) – ir pietų – Tarbatu (dab. Tartu) – tarme.

64 Dunsdorfs 1979, 28.

65 Toks įspūdis vyravo tarp Fischerio amžininkų. Jį suformavo Liubeke išleistame laikraštyje paskelbta informacija apie Fischerio darbus, tarp kurių buvo paminėta ir Biblija latvių kalba (Dunsdorfs 1979, 28).

66 Ernstas Glūckas gimė 1654 metais (ankstesniuose darbuose vietomis klaidingai nurodyta 1652 metai, daugiau žr.: Glück, Polanska 2005, 11; Schiller, Grudule 2010, 42) Wettine vokiečių liuteronų pastoriaus šeimoje, mirė tretyje 1705 metais Maskvoje.

Gerą aukštąjį išsilavinimą įgijo Wittenberge ir Leipcige. XVII amžiaus 8 dešimtmėčiu atvykęs į Latviją čia praleido beveik 30 savo gyvenimo metų, per kuriuos labai nusipelnė tiek latvių raštijos istorijai, tiek apskritai valstiečių švietimui (*LLD* 108).

67 Vietomis autorių rašoma 1673-iejai ar 1675-iejai, daugiau šiuo klausimu žr. Glück, Polanska 2005, 215.

68 Tai laiškas Vidžemės generalgubernatoriui Erikui Dahlberghui. Nors laiškas rašytas 1699 metais gegužės 10 dieną, amžininkams jis nebuvo žinomas, nes publikuotas tik 1818-aisiais (vietomis nurodoma 1816 [Glück, Polanska 2005, 4; Schiller, Grudule 2010, 42]). Cituojama iš perspaudo: Dunsdorfs 1979, 142–146.

69 Nežinoma, kada tiksliai išvyko ir kiek laiko praleido Hamburgėje. Galima pasakyti tik tai, kad išvyko po 1675 metų, o grįžti galėjo bet kada dar prieš 1681-uosius.

tuo metu žymųjį hebrajų kalbos specialistą Esdrasą Edzardą⁷⁰, norėdamas pagilinti vienos iš originalo kalbų žinias. Taigi priešingai nei to meto liuteroniškoji vertimo tradicija, Glückas nusprendė Bibliją versti iš originalo, o ne Lutherio Biblijos (toliau – LB). Tą jis pats minėjo laiške (1699): „Po to [t. y. po katekizmo išvertimo] supažindinau poną generalsuperintendentą su savo sumanymu leisti latvių Bibliją ir pasiūliau ją išversti iš hebrajiškų ir graikiškų šaltinių“⁷¹. Pastarasis Glücko teiginys suponuoja, kad Biblijos latvių kalba pasirodymas buvo jo sumanymas.

Nors kai kurių mokslininkų rašyta, kad Biblijos vertimo į latvių kalbą sumanymas kilo Fischeriui, taip galėjo ir nebūti. Pasak Dunsdorfo⁷², Glücko sumanymo hipotezę remia tai, kad dar 1675 metais Fischerio karaliui įteiktame spausdintinų knygų sąrašė nėra ne tik latvių Biblijos, bet apskritai nė vienos kitos knygos latvių kalba, nors sąrašė randame Biblijas senąją graikų ir hebrajų kalbomis⁷³. Taigi, nors oficialiai karaliaus leidimo prašė Fischeris, sumanymas, atrodo, vis dėlto galėjo būti Glücko⁷⁴.

5.2. VERTIMO PRADŽIA.

5.2.1. Hamburge papildęs hebrajų kalbos žinias Glückas į Latviją grįžo apie 1680-uosius ir po mėnesio buvo paskirtas armijos pastoriumi Daugavgrivoje. Čia ir pradėjo versti. Tiesa, dar prieš imdamasis didžiojo darbo, Glückas pirmiausia išvertė katekizmą *Swehta Behrnu Mahziba...*⁷⁵, kuris, spėjama, pirmą kartą išspausdintas 1682 metais⁷⁶. Anot Dunsdorfo⁷⁷, gyvendamas Daugavgrivoje ir jau pradėjęs versti Bibliją, jis kreipėsi į generalsuperintendentą Fischerį su savo pasiūlymu⁷⁸, nes jau 1681 metų pabaigoje–1682 metų pradžioje (po teigiamo karaliaus atsakymo) persikėlė į Biblijos vertėjui skirtą kambarį Rygoje. Glückas Rygoje neužsibuvo, nes 1683 metų sausio 18 dieną paskirtas vienos didžiausių parapijų – Alūksnės – pastoriumi.

Glückas versti Bibliją pradėjo 1680 metų pabaigoje ar 1681-aisiais ir tai darė itin sparčiai⁷⁹. Apie tempą galima spręsti iš Fischerio korespondencijos, plg. 1682-ųjų

70 Esdrasas Edzardas (1629–1708) – žymus to meto hebrajų kalbos specialistas, gyvenęs Hamburge, į jį kreipdavosi teologai iš viso pasaulio (plg. Reventlow 2010, 134). Išgarsėjęs ir dėl savo originalaus mokymo metodo – priešingai nei tuo metu buvo įprasta universitetuose, studentams jis pirmiausia liepdavo mintinai išmokti kelias ST knygas hebrajų kalba su atitinkamu vertimu, o gramatiką aiškino jau tik po to (Behrmann 1902, 42–43).

71 Dunsdorfs 1979, 48.

72 Dunsdorfs 1979, 33.

73 Sąrašas įteiktas kartu su jau anksčiau minėtu prašymu įkurti spaustuvę Rygoje.

74 Pasak paties Glücko, Bibliją į latvių kalbą jis versti nusprendė apie 1675-uosius (juk dėl to ir vyko į Hamburgą), tačiau Fischerį su šia mintimi supažindino tik 1680–1681

metais. Čia kyla šio toks prieštaravimas dėl kai kurių mokslininkų interpretacijos, kad Glückas ir Fischeris palaikė draugiškus santykius ir šiam būnant Hamburge (plg. Karulis 1986, 50).

75 SLV 54.

76 Tiksliai žinomas antrasis šio katekizmo leidimas, pasirodęs 1691 metais, o pirmojo išspausdinimo data nėra aiški, nes neišliko nė vieno egzemplioriaus.

77 Dunsdorfs 1979, 42.

78 Yra tyrimų, kuriuose teigiama, kad Fischeris paprašė Glücko išversti Bibliją, o ne priešingai, pavyzdžiui, Toporov 1986, 245.

79 Kad NT buvo išverstas vos per kelerius metus nieko keisto, plg. Bretkūnas NT išvertė per vienus su trupučiu – pradėjo versti 1579 metų kovo 6 dieną, o baigė 1580 metų gegužės mėnesį (Rēza 2007, 215).

padėkos laišką karaliui: „Klusniai pildydamas Jūsų didenybės norą, tuojau po grįžimo paskirsčiau anksčiau minėto vertimo darbus (**didelė Naujojo Testamento dalis**, nuo kurios ir pradėta, **jau yra išversta**)“⁸⁰ (paryškinta – E. K.). Dėl pastarajame Fischerio teiginyje vartoto „paskirsčiau“ ir kelių kitų to laikotarpio įrašų (plg. antrojo Biblijos leidimo 1739 metais pratarmę⁸¹) amžininkų ir net XVIII amžiaus pabaigoje istorikų⁸² buvo teigta, kad Bibliją vertė Fischeris su pagalbininkais. Bet iš 1818 metais publikuoto⁸³ Glücko 1699-aisiais rašyto laiško generalgubernatoriui atrodo gana aišku, kad Bibliją vertė jis pats. Laiške rašoma: „Tai nutiko per aštuonerius metus dirbant dieną naktį (išskyrus pertraukas, kurių reikėjo, kad atlikčiau savo pareigas), padedant vienam vieninteliui pagalbininkui, tuomečiam studentui Wittenui“⁸⁴. Iš šio Glücko laiško išaiškėja keletas svarbių vertimo proceso aspektų. Pirmas – Glückas versdamas turėjo pagalbininką, antra – nurodoma visos Biblijos vertimo trukmė.

5.2.1.1. Tikslios vertėjo pagalbininko studento Christiano Bartholomäuso Witteno pareigos nėra niekur užfiksuotos. Dunsdorfas⁸⁵, remdamasis pavyzdžiais⁸⁶, spėjo, kad šis turėjo surasti anksčiau išverstus Biblijos fragmentus ir juos palyginti su Glücko išverstais. Taip pat padaryti kelias vertimo rankraščio kopijas (recenzentams, spaustuvei), o šiam persikėlus į Alūksnę – ir prižiūrėti spausdinimo darbus ar net padėti korektoriui, kitam studentui Michaeliui Klembcheniui. Glückas, rašydamas, kad vertė „dieną naktį“ tik su vienu pagalbininku, netiesiogiai pasakė, kad vis dėlto vertė vienas⁸⁷. Šį Glücko teiginį iš dalies patvirtina tai, kad 1685 metų liepos 11 dienos laiške karaliui Fischeris, rašydamas apie atlygį latvių ir estų Biblijos vertėjams, mini tik vieną latvių ir vieną estų vertėją.

5.2.1.2. Anksčiau cituotame Glücko laiške nurodyta ir vertimo trukmė – 8-eri metai. Taigi, jei versti Bibliją Glückas pradėjo 1680–1681 metais, ją turėjo baigti apie 1689-uosius⁸⁸. Svarbu paminėti, kad 1690 metų liepos 20 dieną pasirašytame oficialiame dokumente rašoma, jog Glückui yra išmokėtas atlygis ne už aštuonerius, bet

80 Dunsdorfs 1979, 51.

81 Antrojo Biblijos leidimo pratarinėje, kurią rašė Fischerio sūnus Jakobas Benjaminas Fischeris, nurodoma, kad pirmąjį Biblijos leidimą rengė Fischeris su pagalbininkais.

82 Plg. Tetsch 1770, 107–115.

83 Ewers, Engelhardt 1818.

84 Dunsdorfs 1979, 143.

85 Dunsdorfs 1979, 44.

86 Autorius palyginimui pateikia žinomą informaciją iš Johanno Gezelio užrašų apie tai, ką veikė suomių Biblijos vertėjo pagalbininkas, t. y.: 1) jis turėjo surasti visus jau esamus raštus, kad vertėjas galėtų pasirinkti jam tinkamiausią; 2) sulyginti juos su Lutherio Biblijos vertimu ir su švedų vertimo pratarne ir glosomis; 3) palyginti

juodraščių su pirmuoju, o vėliau ir antroju švarraščių, kuris turi būti siunčiamas konsistorijai; 4) nukopijuoti (perrašyti) visą reikiamą korespondenciją.

87 Paminėtina, kad literatūroje minima ir Glücko kaip vienintelio Biblijos vertėjo problema, nes vertime yra vietų, kurios žodis žodinė sutampa su ankstesniu Fūckerio perikopijų vertimu. Dažniausiai pericituojami Bėrzinio pavyzdžiai iš 1939 metais publikuoto straipsnio (Bėrziņš 1939, 159–160; taip pat Bėrziņš 1928, 174–176).

88 Vietomis teigiama, kad visos Biblijos vertimas į latvių kalbą baigtas 1690 metais (plg. Straubergs 1943, 200), tačiau tai iš dalies paneigia faktas, kad *ST* 1689-aisiais jau buvo pradėtas spausdinti.

už septynerius vertimo metus. Tai, atrodo, prieštarauja paties Glücko teiginiams, tačiau jei prisimintume, kad Fischeris oficialų leidimą versti gavo 1682-aisiais, o Biblija buvo baigta versti 1689-aisiais, tai ir gauname 7-erius metus (už pirmus savarankiško vertimo metus nesumokėta).

Versti pradėjęs nuo *NT* Glückas tą darė palyginti greitai, nes jau 1682 metais Fischeris padėkos rašte karaliui mini, kad didelė dalis jau išversta, o 1683-ųjų Fischerio laiške karaliui rašoma, kad „Naujasis Testamentas jau **išverstas ir cenzūruotas**. Taigi dar šią vasarą būtų galima išspausdinti, jei tik į biudžetą būtų gauti 4000 talerų“⁸⁹ (paryškinta – E. K.).

5.3. BIBLIJOS VERTIMO LEIDYBA⁹⁰. Kaip minėta, dalis Biblijos jau buvo parengta spausdinti 1683-ųjų vasarą, tačiau, nors ir pats karalius Karolis XI savanoriškai įsakė numatyti lėšų spausdinimui, jų nebuvo taip paprasta gauti⁹¹. Dėl jų stygiaus Naujasis Testamentas buvo pradėtas spausdinti 1685 metais⁹², o Senasis Testamentas – 1689-aisiais, tačiau dėl leidybos trukdžių visa Biblija latvių kalba baigta spausdinti 1500 egzempliorių (2487 p.; *in quarto*) tiražu ir pradėta platinti 1694-aisiais. Tiesa, paminėtina, kad 1685 metais išspausdintas *NT* dar nebuvo platinamas, ir Fischeris, matydamas, kad jo labai reikia mokykloms, o leidybos darbai stringa, 1689 metais atskiru 50 egzempliorių (*in quarto*) tiražu išleido ir išdalino mokykloms.

5.3.1. SĄMATA IR LĖŠŲ SKYRIMAS. Padėkos karaliui rašte 1682 metais Fischeris nurodo galimą Biblijos vertimo į latvių ir estų kalbas bendrą sumą – 7000–8000 reichstalerių, o užbėgant į priekį galima pasakyti, kad panašiai per visus metus ir buvo skirta – 8127 reichstaleriai⁹³.

Pirmoji Biblijai spausdinti skirtų lėšų dalis – 1500 reichstalerių – buvo išmokėta jau 1682-aisiais, o 1683 metų sausio 18 dieną paskirta dar 2000 reichstalerių⁹⁴. Tačiau

⁸⁹ Dunsdorfs 1979, 54.

⁹⁰ Šioje dalyje (5.3) nuosekliai remiamasi Dunsdorfo publikuotų dokumentų priedu (Dunsdorfs 1979, 142–192). Svarbu paminėti, kad istorikas, publikuodamas sąskaitas, vietomis sumas nurodė taleriais, bet vietomis reichstaleriais (la. *vecdālderis*, vok. *Reichsthaler*). Anot Dunsdorfo (1979, 54), talerių ir reichstalerių santykis kalbamu laikotarpiu buvo maždaug 2:1 (plačiau taip pat žr. Dunsdorfs 1961, 50). Painiavą didina ir kiti šaltiniai, pavyzdžiui, Vladimiras Toporovas (1986, 244) nurodo, kad Biblijai buvo numatyta 7500 talerių, nors, pasak Dunsdorfo, reichstalerių.

⁹¹ Pasak Dunsdorfo (1979, 50), Švedijos valstybės biudžetas buvo neelastingas, todėl negalėta iškart rasti reikiamų lėšų vertimo išlaidoms padengti.

⁹² Šis 1685 metais pradėtas spausdinti *NT* turėjo 508 p. (*in quarto*), tačiau žinomas ir kitas tais pačiais 1685-aisiais pasirodęs *NT* leidimas latvių kalba (232 p.; *in folio*), tik nežinoma, koku tikslu pastarasis išleistas, tačiau iš geros kokybės popieriaus spėjama, kad tai spaudinio pavyzdys, skirtas karaliui ar recenzentui (*SLV* 60).

⁹³ Į estų kalbą buvo išverstas tik *NT*, kuris kainavo 1595 reichstalerius, o visa kita skirta Biblijai latvių kalba (toliau žr. 5.3.3).

⁹⁴ Reikia atkreipti dėmesį, kad ši ir kitos šioje dalyje karaliaus skirtos sumos Biblijai spausdinti buvo skiriamos ne tik Biblijai latvių kalba, bet kartu ir abiem estų tarmėmis (žr. toliau).

jų nepakako. Fischeriui teko kreiptis dar kartą. Šįkart jis prašė 3000–4000 reichstalerių visos pirmosios Biblijos dalies – Naujojo Testamento – leidybai. Oficialiai prašymas buvo iš dalies patenkintas – numatyta skirti 2000 reichstalerių, tačiau 1683 metų I pusėje į Vidžemės biudžetą pervesta pusė – 2000 talerių (o ne reichstalerių), todėl Fischeris tų pačių metų liepos 19 dieną į karalių kreipėsi dar kartą ir prašė išmokėti likusius 2000 talerių. Atrodo, šis prašymas buvo taip pat patenkintas. Tačiau, kaip rašė Fischeris, gautų pinigų neužteko parengtam Biblijos vertimui išleisti, todėl vos po kelių mėnesių, nenorėdamas, kad leidybos darbai strigtų ar užsitęstų, 1683 metų rugsėjo 20 dieną Fischeris išsiuntė padėkos laišką karaliui kartu su prašymu tais pačiais metais skirti dar 2000 talerių. Nors, kaip rašo Dunsdorfas⁹⁵, kad viskam yra ribos ir tokie dažni Fischerio prašymai ribas jau buvo beveik pasiekę, tačiau prašymas ne tik kad buvo vėl patenkintas (1684 metų I pusėje paskirti dar 2000 reichstalerių), bet pritaria ir kitam, rašytam 1685-aisiais (numatyta paskirti dar 2000 reichstalerių 1686 metais). Prašydamas pastarųjų lėšų Fischeris 1685-aisiais rašė, kad jei tik jas gaus, „per dvejus metus ne tik latvių, bet ir estų Biblija bus išspausdinta“⁹⁶. Tačiau pradėjus spausdinti dėl šiaurės estų *NT* kilo nesklandumų, kurie labai paveikė ir Biblijos latvių kalba leidybos procesą.

5.3.2. LEIDYBA IR TRUKDYMAI. Priešingai nei latvių Biblija, dėl tuometės politinės situacijos estų Biblija buvo rengiama dviem tarmėmis. Fischeriui koordinuojant pirmiausia buvo pradėtas rengti Andreaso Virginijaus (vietomis *Verginius*) išverstas ir jo sūnaus Adriano Virginijaus toliau rengtas *NT* leidimas pietų estų tarme, tačiau norint išleisti *NT* ir šiaurės estų tarme kilo nesklandumų. Buvo svarstyti ne tik lingvistiniai vertimo aspektai, bet ir ginčytasi dėl metodologijos – vertimo šaltinių⁹⁷. Estijos vyskupas Johannas Gerthas, reikšdamas pasipiktinimą, kad versta ne iš *LB*, kreipėsi į karalių klausdamas, ką reikėtų pasirinkti vertimo šaltiniu – originalą ar Lutherio Biblija. Karalius pirmenybę teikė pastarajam ir rekomendavo versti iš *LB*⁹⁸, nors tuo pat metu už tas pačias lėšas latvių Biblija, remiantis vertėju, versta iš originalo kalbų. Dėl gautų skundų Fischeriui buvo uždrausta tęsti Biblijos vertimo ir leidybos darbus ir įsakyta sušaukti susirinkimą, kuriame būtų sprendžiamos dėl vertimo kilusios problemos. Taigi dėl nesklandumų, kilusių dėl Biblijos estų

⁹⁵ Dunsdorfs 1979, 56.

⁹⁶ Dunsdorfs 1979, 58.

⁹⁷ Anot Ross (2008, 235), pagrindinė priežastis, kodėl Biblijos estų kalba pasirodymas nebuvo sklandus ir greitas, vis dėlto buvo konkurencija. Pietinei Estijos daliai ėmus rengti Biblija ir šiaurės estų tarme, šiaurinė Estijos dalis stengėsi vilkinti vertimo ir leidybos darbus. Daugiau apie kilusius nesklandumus dėl Biblijos šiaurės estų (Talino) tarme žr. Aarma 2010, 101–106; Ross 2008, 242–247.

⁹⁸ Įdomu tai, kad, pavyzdžiui, kalvinistai, kurie šiaip jau rėmėsi ir *LB*, 1645 metų Torūnės suvažiavime pateikė specialią savo tikėjimo deklaraciją, kurios viename iš punktų griežtai sakoma, kad Šventojo Rašto vertimas yra teisėtas, jei jis Bažnyčios aprobuotas, ir verčiamas turi būti **ne iš Vulgatos** (paryškinta – E. K.), bet iš pirminių šaltinių graikų ir hebrajų kalbomis (Lukšaitė 1970, 3).

tarmėmis, kartu buvo sustabdyta ir latvių Biblijos leidyba, nors iš tiesų pastaroji problemų nekėlė.

Šis dėl vertimo šaltinių pasirinkimo kilęs konfliktas tarp Fischerio, kuris buvo už vertimą iš originalo, ir Gertho, kuris teigė, kad reikia versti iš Lutherio Biblijos, užsitęsė ir trukdė spausdinimo ir publikavimo darbus. Nors 1688 metų spalio 20 dienos laiške Fischeris rašė, kad tų pačių metų žiemą latvių Biblija bus visiškai baigta spausdinti⁹⁹, taip nenutiko. Yra žinoma, kad spaustuvininkas Johannas Georgas Wilkenas dar 1691 metų rugsėjo 19 dieną rašė karaliui, kad latvių Biblija nėra baigta spausdinti (dirbama ties apokrifų knygomis, kurias pabaigtų per 3 savaites). Galiausiai Fischeris 1694 metų pranešime karaliui teigė, kad visa latvių Biblija jau yra išspausdinta ir laukiama leidimo platinti. Toks leidimas duotas tais pačiais metais su sąlyga, kad prieš tai prie vertimo ir redagavimo dirbę dvasininkai pasirašys, jog jie atsako už vertimo teisingumą. Tik gavęs dvasininkų parašus, karalius davė leidimą platinti. Tačiau Biblijos estų tarmėmis istorija tuo nesibaigė, nes toje pačioje 1694 metų rezoliucijoje teigta, kad dėl NT estų kalba reikia sušaukti naują teologų konferenciją, ir leidimas platinti nebuvo suteiktas.

5.3.3. BIBLIJOS LATVIŲ KALBA SĄSKAITA. 1694 metais pradėta platinti Biblija latvių kalba iš viso kainavo 6532 reichstalerius:

1. Vertimo išlaidos	<i>Glückui</i>	100 + 866 reichstaleriai ir 42,5 grašio
	<i>Wittenui</i>	364 + 302 reichstaleriai ir 15 grašių
	<i>Recenzentams</i>	308
	Iš viso	1941
2. Popierius ir kitos medžiagos		2414
3. Spausdinimo išlaidos		1877 (iš jų korektoriui – 249 reichstaleriai ir 13 grašių)
4. Atlygis Fischeriui		300
Iš viso		6532

1 lentelė. Biblijos latvių kalba sąskaita (Dunsdorfs 1979, 91tt.)¹⁰⁰

Jei prisimintume, kad karalius Biblijai Vidžemės „nevokiečių“ kalbomis iš viso skyrė 8127 reichstalerius, galima teigti, kad didžioji gautų lėšų dalis (~80 %) vis dėlto buvo panaudota Biblijos latvių kalba leidybai. Tačiau svarbu paminėti, kad ši istoriko Dunsdorfo publikuota sąskaita atspindi tik tai, kas buvo karaliaus apmokėta. Iš tiesų Fischeris buvo prašęs ir sutaręs dar dėl užmokesčio sau (po 300 reichstalerių kasmet), vertėjui (po 200 reichstalerių kasmet), padėjėjui (po 100 reichstalerių kasmet), tačiau ne visi pinigai buvo išmokėti.

⁹⁹ Dunsdorfs 1979, 68.

¹⁰⁰ Lentelė šiek tiek papildyta iš kitų to paties

autoriaus knygos dalių. Papildymai nurodyti kursyvu.

5.4. BIBLIJOS VERTIMO RECENZAVIMAS. Kaip ir šiais laikais, taip ir XVII amžiuje Biblijos vertimas nebuvo laikomas visiškai individualiu darbu, todėl Dievo žodžio spausdinimas neįsivaizduojamas be išankstinio tam tikros komisijos patvirtinimo ir / ar recenzentų patikros¹⁰¹. Iš anksčiau publikuotos sąskaitos galima matyti, kad ne išimtis buvo ir Biblija latvių kalba – recenzentams sumokėta beveik 5 % visos Biblijos leidimo sumos.

Remdamasis įvairiomis kitomis išlikusiomis sąskaitomis Dunsdorfas¹⁰² teigė, kad Naujasis Testamentas (ar bent jo dalis) Vidžemėje pirmą kartą pradėtas recenzuoti 1682 metų lapkričio 27 dieną dviejų vietinių pastorių, o 1683 metų rugpjūčio 8 dieną – jau trijų pastorių (abu recenzavimai truko po 2 savaites). 1683-iaisiais penkias savaites NT recenzuotas ir Kuržemėje – norėta, kad Biblija būtų tinkama abiem latvių dalims¹⁰³. Čia vertimą recenzavo pats Fischeris ir dar dešimt kitų pastorių. Dėl išlikusios medžiagos glaustumo mokslininkų nesutariama, ar po šio 1683-iaisiais Kuržemėje vykusio NT svarstymo Glückui buvo liepta iš naujo peržiūrėti ir redaguoti vertimą, nes jis pradėtas spausdinti tik 1685 metais¹⁰⁴, ar vis dėlto vertimas buvo priimtas iškart, o spausdinimo darbai sustoję dėl finansinių priežasčių.

Dėl vėlesnių recenzavimų yra žinoma apie 1685 (04.28–05.17), 1687 (06.20–07.03), 1688 (01.25–02.11 ir 07.04–08.06) ir 1690 (07.14–28) metais vykusius susirinkimus, kuriuose dalyvavo Johannas Adolfas Hollenhagenas, Henricas Adolphi's ir Nikolajus Friedrichas Hespe, o nuo 1688 metų ir pats Glückas¹⁰⁵, bet išsamesnės informacijos apie recenzavimo procesą ar recenzentų pastabas nėra išlikusios.

6. PO BIBLIJOS IŠVERTIMO.

6.1. NAUJA REDAKCIJA. Dėl didelės apimties (2487 p.; *in quarto*) Biblija iš tiesų išėjo nepatogi ir brangi (kainavo 5 reichstalerius¹⁰⁶). Anot Apinio¹⁰⁷, tai buvo viena iš priežasčių dar XVII–XVIII amžių sandūroje pradėti rengti ir kitą, pataisytą leidimą. Žinių, ką norėta ištaisyti, kaip tai buvo daroma bei kiek pavyko nuveikti iki prasidėjusio Šiaurės karo, dėl kurio antrasis Biblijos latvių kalba leidimas pasirodė tik 1739 metais, likę nedaug. Galima minėti tik 1702 metų balandžio 23 dienos Glücko laišką konsistorijai, kuriame, norėdamas rekomenduoti Wendeliną Steidingą paskirti Gaujienos pastoriumi, rašė, kad šis jam padėdąs rengti naująjį Biblijos leidimą *in octavo* ir būtų gerai, kad liktų šalia. Laiške taip pat minima, kad tekstas redaguojamas remiantis „pamatiniais tekstais“, t. y. originalu, ir jau gana daug yra padary-

101 Nida 1961, 90–91.

102 Dunsdorfs 1979, 55.

103 Viename iš karaliaus laiškų rašoma „abiejų kalbų mokovai“, tarsi Kuržemėje ir Vidžemėje būtų vartojamos dvi skirtingos kalbos.

104 Plg. Straubergs 1943, 199; Karulis 1989, 18.

105 Dunsdorfs 1979, 92.

106 Dunsdorfas (1979, 95) yra paskaičiavęs,

kad vienos knygos savikaina buvo 4 reichstaleriai ir 39 grašiai. Paminėtina, kad yra autorių, pavyzdžiui, Apinis (1977, 61) ir Zanderis (2001, 47), kurie yra nurodę, jog Biblijos egzempliorius kainavo 4–5 talerius, bet ne reichstalerius. Kaip jau rašyta, literatūroje tokių talerių ir reichstalerių painiojimų yra ir daugiau.

107 Apinis 1969, 41.

ta¹⁰⁸. Tačiau daugiau apie šios redakcijos eigą ir likimą nėra žinoma, nes tais pačiais 1702 metais Rusijai užėmus Alūksnę Glūckas su šeima buvo deportuotas į Maskvą.

6.2. EGZEMPLIORIŲ LIKIMAS. Iš 1500 Biblijos latvių kalba egzempliorių, pradėtų platinti 1694 metais, 250 iš karto buvo išdalinti nemokamai mokykloms ir bažnyčioms Vidžemėje ir Kuržemėje, tačiau kiti, norėję ją turėti, privalėjo įsigyti patys. Manoma, kad prekyba Biblija latvių kalba nebuvo labai sėkminga, nes apie 1702 metus dar buvo likę 300–400 Biblijos egzempliorių; didžioji jų dalis išmirko per 1709 metų potvynį¹⁰⁹. Tačiau ir po potvynio likusių egzempliorių parduoti nepavyko beveik iki antrojo Biblijos leidimo (1739 metais) pasirodymo – žinoma, kad 1730 metais vis dar buvo likę apie 100 egzempliorių, kuriuos vėliau pardavinėjo po 1 reichstalerį, o galiausiai tiesiog išdalino.

7. APIBENDRINIMAS. 1. Biblija latvių kalba nebuvo paprasta ir greitai įgyvendinama idėja. Pirmasis bandymas rengti Bibliją, oficialiai pradėtas 1662 metais, nepavyko dėl kelių priežasčių – pirma, vokiečių dvasininkų nuomone, nebuvo tinkamo vertėjo tokiam darbui, antra, pirmasis vertimo iniciatorius, vos pradėjęs darbus, išvyko iš Latvijos, o po jo niekas nesiėmė organizuoti šio didelio darbo. Biblijos vertimo idėja buvo atgaivinta po daugiau nei dešimtmečio, o rimtų darbų imtasi beveik po dvidešimties metų nuo pirmųjų bandymų versti. Tačiau visa Biblija latvių kalba pasirodė tik dar po dešimtmečio – 1694 metais. Taigi tam, kad Biblija pasirodytų latviškai ir pasiektų skaitytojus, turėjo praeiti maždaug trisdešimt dveji (1662–1694) metai.

2. Biblijos pasirodymui latvių kalba, kaip ir daugeliu kitų kalbų, labai didelės įtakos turėjo tuometė ekonominė, politinė ir socialinė situacija. Aštuonerius metus trukęs Biblijos vertimo procesas, sprendžiant iš išlikusio 1699 metų vertėjo laiško, vyko gana sklandžiai ir nuosekliai, tačiau dėl kelių trukdymų gerokai sudėtingiau buvo vertimą išspausdinti – tam prireikė 9-erių (1685–1694) metų. Viena svarbiausių priežasčių buvo nepastovus finansavimas, kurio bene kasmet turėjo pakartotinai prašyti leidyba besirūpinantis generalsuperintendentas Fischeris, tačiau kitas trukdymas, atsiradęs dėl NT šiaurės estų tarpe, buvo netikėtas. Galiausiai 1694 metais 2487 puslapių *in quarto* Biblija latvių kalba vis dėlto pasiekė skaitytojus.

Literatūra:

AARMA, LIIVI, 2010: „Johann Fischer und Ernst Glück. Ihre Rolle bei der lettischen und estnischen Bibelübersetzung“, Christiane Schiller; Māra Grudule (Hrsg.), „Mach dich auf und werde licht – Celies nu, topi gaišs“. *Zu Leben und Werk Ernst Glücks (1654–1705). Akten der Tagung anlässlich seines 300. Todestages vom 10. bis 13. Mai 2005 in Halle (Saale)*, Wiesbaden: Harrassowitz, 79–110.

¹⁰⁸ Citata iš laiško: „daß die Lettische Bibel die wir, auf künftigen Gotthelfenden neuen druck in 8vo nach den GrundTexten zu revidiren angefangen, und schon ziemlich weit darin fortgefahren, vollends

desto beqvemer, so er Mir in der nähe bleibet, könte vollendet werden“ (Dunsdorfs 1979, 192).

¹⁰⁹ Zanders 2001, 47.

- ADERK, CLAUS VON (Hrsg.), 2001: *300 Jahre lettische Bibelübersetzung durch Ernst Glück und ihr Einfluß auf die lettische Kulturgeschichte: neun Beiträge zum 3. Baltischen Seminar*, Lüneburg: Verl. Nordostdeutsches Kulturwerk.
- ADOLPHI, HENRICO, 1685: *Vermehretes Lettifches Hand=buch*, Mitau: Georg Radetzky.
- ANDRONOVA, EVERITA, 2008: „Research on the earliest (16th–17th c.) Latvian texts: the past twenty years (1985–2005)“, Kristiina Ross; Pēteris Vanags (eds.), *Common Roots of the Latvian and Estonian Literary Languages*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 253–284.
- APĪNIS, ALEKSEJS, 1969: *Latviešu grāmatniecība feodālisma periodā (līdz 18. gs. vidum)*, Rīga: Pēteris Stučka Latvijas Valsts Universitāte.
- APĪNIS, ALEKSEJS, 1977: *Latviešu grāmatniecība: no pirmsākumiem līdz 19. gs. beigām*, Rīga: Liesma.
- BEHRMANN, GEORG, 1902: *Hamburgs Orientalisten: dem 13. Internationalen Orientalisten-Kongress überreicht von der Auerhoff-Stiftung*, Hamburg: Persiehl.
- BEIŅA, MAIGONE, 1997: „Saitiņu verbi Zīraka gudrības grāmatas G. Manceļa, E. Glikas, A. Bīlenšteina tulkojumos“, *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums*, Liepāja: LiePA, 13–21.
- BEIŅA, MAIGONE, 2003: „Nominālo teikumu sinonīmija G. Manceļa, E. Glikas, A. Bīlenšteina tulkotajās Bībeles grāmatās“, *Linguistica Lettica* 11, 129–141.
- BERGMANE, ANNA; AINA BLINKENA, 1986: *Latviešu rakstības attīstība*, Rīga: Zinātne.
- BĒRZIŅŠ, LUDIS, 1928: „Kristofors Fūrekers un viņa nozīme latviešu literatūrā“, *Filologu Biedrības Raksti* 8, 145–224.
- BĒRZIŅŠ, LUDIS, 1935a: „Ernests Glūks – bībeles tulkotājs latveeschu walodā“, *Tehvijas Sargs* 38(47), 9.
- BĒRZIŅŠ, LUDIS, 1935b: *Ernsts Gliks. Darba mūžs un mūža darbs*, Rīga: Latvijas ev.-lut. baznīcas virsvalde.
- BĒRZIŅŠ, LUDIS, 1939: „Ernsts Gliks tulkotājā darbā“, *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 2, 149–161.
- BLINKENA, AINA, 1997: „Attieksme pret svešvārdiem latviešu literārās valodas vēsturē“, *Savai valodai: Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklim Rūdolffam Grabim veltīts piemiņas krājums*, Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis, 83–96.
- DELISLE, JEAN; JUDITH WOODSWORTH (eds.), 1995: *Translators through history*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company; Paris: UNESCO Publishing.
- DÖBNER, THEODOR, 1889[1893]: „Die Geschichte der Bibelübersetzung“, *Magazin* 2, 1–28.
- DRAVNIĒKS, ARVĪDS, 1939: „Ernests Gliks un latviešu bībele“, *Sējējs* 3, 271–274.
- DUNSDORFS, EDGARS, 1961: *Turība un brīvība septiņpadsmitā gadsimtenā Latvijā: pētījumi un apcerējumi*, Linkolnas: Pilskalns.
- DUNSDORFS, EDGARS, 1979: *Pirmās latviešu bībeles vesture*, [Minneapolis]: Latviešu evaņģēliski luteriskā baznīca Amerikā.
- DZINTARS, NORMUNDS, 1997: „Verbu formu īpatnības E. Glikas ‘Ijaba grāmatas’ tulkojumā“, *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums*, Liepāja: LiePA, 35–44.
- EWERS, GUSTAV; MORITZ VON ENGELHARDT, 1818: *Beiträge zur Kenntniß Rußlands und feiner Geschichte* 1, Dorpat.
- FELDMANIS, ROBERTS, 2011: *Latvijas baznīcas vēsture*, Rīga: Luterisma mantojuma fonds.

- GLÜCK, HELMUT; INETA POLANSKA, 2005: *Fremdsprachen in Geschichte und Gegenwart 1. Johann Ernst Glück (1654–1705). Pastor, Philologe, Volksaufklärer im Baltikum und in Russland*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- HILLNER, GOTTHILF, 1918: *Ernsts Glücks, latviešu bībeles tulks, miera darbos un kara briesmās*, Rīga: W. F. Haecker.
- JOHANSONS, ANDREJS, 1953: *Latviešu literatūra: no viduslaikiem līdz 1940. gadam*, Stokholma: Trīs Zvaigznes.
- KARULIS, KONSTANTĪNS, 1986: *Jānis Reiters un viņa tulkojums*, Rīga: Liesma.
- KARULIS, KONSTANTĪNS, 1989: *Bībeles pirmais izdevums latviešu valodā: 1685–1694*, Rīga: Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs.
- KUHLES, JOACHIM, 2007: *Die Reformation in Livland – religiöse, politische und ökonomische Wirkungen*, Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- LLD – Biruta Gudriķe; Jānis Kalniņš (sud.), *Latviešu literatūras darbinieki: biogrāfiska vārdnīca*, Rīgā: Zinātne, 1965.
- LUKŠAITĒ, INGĒ, 1970: *Lietuvių kalba reformaciniamė judėjime XVII a.*, Vilnius: Mintis.
- MILČONOKA, EVERITA, 2003: „G. Manceļa valodas izpētes problēma“, *Valoda – 2003. Valoda dažādu kultūru kontekstā, Daugavpils Universitātes Zinātnisko rakstu krājums 13*, 76–82.
- NIDA, EUGENE ALBERT, 1961: *Bible translating: an analysis of principles and procedures, with special reference to aboriginal languages*, London: United Bible Societies.
- OZOLS, ARTURS, 1965: *Veclatviešu rakstu valoda*, Rīga: Liesma.
- POKROTNIECE, KORNĒLIJA (red.), 2002: *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Lokāmās vārdšķiras*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- POKROTNIECE, KORNĒLIJA, 2012: „Grēki un parādi – pamest vai piedot? (Ieskats latviešu senajās tēvreizēs)“, *Blt VIII priedas*, 111–122.
- REVENTLOW, HENNING GRAF, 2010: *History of Biblical Interpretation 4. From the Enlightenment to the Twentieth Century*, Atlanta: Society of Biblical Literature.
- RĒZA, MARTYNAS LIUDVIKAS, 2007: „Lietuviškos Biblijos istorija“, *Senoji Lietuvos literatūra 23*, 195–274.
- ROSS, KRISTIINA, 2008: „Estonian Bible translations“, Kristiina Ross; Pēteris Vanags (eds.), *Common Roots of the Latvian and Estonian Literary Languages*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 235–252.
- ROSS, KRISTIINA; PĒTERIS VANAGS (eds.), 2008: *Common Roots of the Latvian and Estonian Literary Languages*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang.
- RŽ – Romualdas Petraitis (sud.), *Religijotyros žodynas*, Vilnius: Mintis, 1991.
- SCHILLER, CHRISTIANE; MĀRA GRUDULE (Hrsg.), 2010: „Mach dich auf und werde licht – Celies nu, topi gaišs“. *Zu Leben und Werk Ernst Glücks (1654–1705). Akten der Tagung anlässlich seines 300. Todestages vom 10. bis 13. Mai 2005 in Halle (Saale)*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- SKULTE, ILVA, 1996: „Personvārdu atveides dinamika Jaunās derības latviešu tulkojumos“, *Valodas statika un dinamika. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 123. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes*, 1996. gada 22. februāris, Rīga: LVI, 30–35.
- SKULTE, ILVA, 1999a: „Bībeles personvārdu atveides īpatnības latviešu valodā“, *Valoda – 1999, Humanitārās fakultātes IX Zinātniskie lasījumi. Leksikoloģija, fonētika, gramatika*, Daugavpils: DPU izdevniecība „Saule“, 40–46.

- SKULTE, ILVA, 1999b: „Personu vārdi Bībeles tulkojumos latviešu valodā“, *Promocijas darba kopsavilkums (kopsavilkums latviešu, angļu, krievu val.)*, Rīga: LU.
- SLV – Aleksejs Apīnis (red.), *Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855*, Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999.
- STRAUBERGS, JĀNIS, 1935: „Latviešu bībeles tulkojumu mēģinājumi priekš Glika“, *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 2(1), 312–320.
- STRAUBERGS, JĀNIS, 1943: „Kā noritēja Bībeles tulkošanas darbs“, *Izglītības Mēnešraksts* 9, 197–200.
- ŠMITS, PĒTERIS, 1908: „Glūka Bībeles valoda“, *Zinību Komisijas 14. Rakstu krājums*, 19–40.
- TETSCH, KARL LUDWIG, 1770: *Curländischer Kirchen=Gefchichte: von dem Zustande diefer Provincial=Kirche, bis zum Ableben Gotthards ersten Herzogs zu Curland: nebst der gegenwärtigen äußerlichen kirchlichen Verfassung diefes Herzogthums* 3, Rīga, Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- ТОПОРОВ, ВЛАДИМИР, 1986: Владимир Топоров, „Эрнст Глюк – немецкий подвижник латышского и русского просвещения“, *Балто-славянские исследования* 1984, 243–262.
- VANAGS, PĒTERIS, 2008: „Latvian texts in the 16th and 17th centuries: beginnings and development“, Kristiina Ross; Pēteris Vanags (eds.), *Common Roots of the Latvian and Estonian Literary Languages*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 173–197.
- VEIDEMANE, RUTA, 1987: „Stilistiskās diferencēšanās aizsākumi E. Glika Bībeles tulkojumā“, *Valodas aktualitātes* 1986, Rīga: Zinātne, 35–45.
- VIRSNIEKS, RIHARDS, 1942: *Ernests Gliks (Ernst Glück) dzīvē un darbā*, Rīga: J. Rozes grāmatu apgādiens.
- VIRZA, EDVARTS, 1939: „Glika bībeles 250 gadu“, *Brīvā Zeme* 23 (1939. g. 28. janvāris), 14.
- ZANDERS, OJĀRS, 2001: „Die erste lettische Bibelausgabe in der Übersetzung von Ernst Glück (1685–1694)“, Claus von Aderkas (Hrsg.), *300 Jahre lettische Bibelübersetzung durch Ernst Glück und ihr Einfluß auf die lettische Kulturgeschichte: neun Beiträge zum 3. Baltischen Seminar*, Lüneburg: Verl. Nordostdeutsches Kulturwerk.
- ZEMZARIS, TĀLIVALDIS, 1940: „Ernesta Glika ziņojumi Vidzemes virskonsistorijai“, *Latvijas Vēstures Institūta žurnāls* 4, 111–128.
- ZĒVERS, JĀNIS, 1932: „Par dažiem XVII g.s. latviešu valodas pieminekļiem“, *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 3, 137–145.

ERNESTA KAZAKĒNAITĒ
 Baltistikos katedra
 Vilniaus universitetas
 Universiteto g. 5
 LT-01513 Vilnius, Lietuva
 el. p.: e.kazakenaite@gmail.com

Gauta 2016 m. liepos 20 d.

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Gotfrydai Ostermejeriui – 300 metų

2016-ieji – Gotfrydo Ostermejerio metai. Nors oficialiai neįteisinti, minėjimo programa nesudaryta, tačiau mokslo visuomenė ir Mažosios Lietuvos kultūros istorija gyvenantys žmonės 300 metų gimimo jubiliejų mini visus šiuos metus. Mini įvairiais renginiais ir Ostermejerio kūrybinės veiklos viešiniu parodose, periodinėje spaudoje, radijuje. Apžvalgoje aprašomi tik du Lietuvoje vykę renginiai, bet reikia paminėti dar ir Karaliaučiuje 2016 metų rugsėjo 22 dieną vykusią tarptautinę mokslo konferenciją „Идеи Просвещения и национальные культуры в Пруссии XVIII века. (К 300-летию Готфрида Остермайера)“ („Švietimo idėjos ir nacionalinės kultūros XVIII amžiaus Prūsijoje [Gotfrydo Ostermejerio 300 metų jubiliejui])“. Ją organizavo Klaipėdos universitetas bei Švietimo ir mokslo ministerija, pranešimus skaitė Lietuvos ir Rusijos mokslininkai. Rugsėjo 22 dieną Raudondvario pilyje (Kauno r.) vyko į plačiąją visuomenę orientuota konferencija „Gotfrydas Ostermejeris – sielovadininkas, kultūrologas ir lietuvių kalbos gynėjas“. Ji buvo įtraukta į bendrą renginių ciklą „Baltų vienybės dienos, skirtos G. Ostermejerio 300-osioms gimimo metinėms paminėti“, renginių organizatorė – Karaliaučiaus lietuvių bendruomenė.

Ostermejeris gimė ne Mažojoje Lietuvoje ir ne lietuviškoje šeimoje. Jo gimtoji kalba buvo vokiečių, pagrindiniai mokslo veikalai paskelbti irgi vokiškai. Tačiau literatūros, kalbos bei istorijos tyrimus jis skyrė mokslo sričiai, kuri dabar įvardijama kaip *lituanistika* plačiąja prasme. Dauguma jo veikalų – ištisos Mažosios Lietuvos kultūros istorijai ir literatūrai neabejingo žmogaus diskusijos. Jei norėtume šiokių tokių paradoksų, turėtume prisiminti, kad nuošaliūs Trempų parapijos (Darkiemio bažnytinė apskritis) kunigas tapo Karaliaučiaus karališkosios vokiečių draugijos garbės nariu, periodiniame draugijos leidinyje *Preussisches Archiv (Prūsų archyvas)* skelbė straipsnius apie senąją prūsų ir lietuvių religiją, etnografiją, mitologiją, bažnyčių ir mokyklų istoriją. Šie dalykai atrodo svarbūs, kad būtų suprasta Ostermejerio asmenybė, jo darbai vertinami istoriniame XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos kontekste, o jų reikšmė – dar ir dabartiniame.

1. „PASIRINKĖS LITUANISTIKĄ: GOTFRYDUI OSTERMEJERIUI – 300 METŲ“. 2016 metų kovo 3 dieną Vilniaus mokytojų namuose vyko plačiajai visuomenei skirtas renginys „Pasirinkęs lituanistiką: Gotfrydai Ostermejeriui – 300 metų“. Jį organizavo Valstybinė lietuvių kalbos komisija kartu su Vilniaus mokytojų namais ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. Šis renginys – dalis didelio renginių ciklo „Lietuvių kalbos dienos“, organizuoto visoje Lietuvoje nuo vasario 16-osios iki kovo 11-osios.

Renginyje skaityti du pranešimai. Liucija CITAVIČIŪTĖ (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) pranešime „XVIII amžiaus literatūros ir kultūros istorikas Gotfrydas Ostermejeris“ Ostermejerį pristatė kaip Švietimo epochos asmenybę, tarnavusią Trempų parapijoje precentoriumi, vėliau kunigu, o laisvas valandas skyrusią lietuvių istorijos, mitologijos, literatūros ir kalbos tyrimams. Ši epocha formavo naują tautės ir jos kuriamų dvasinių vertybių sampratą ir tai Europoje kėlė daug diskusijų. Ostermejeris prieštaravo švedų kilmės Halės universiteto filosofijos ir iškalbos profesoriui Johannui Thunmannui dėl Prūsijos lietuvių ir visų baltų etnogenezės, vėliau diskutavo su Pilkalnio kantoriumi Kristijonu Gotlybu Milkumi ir kitais dėl giesmių vertimo ir giesmynų sudarymo principų. Nors Mažosios Lietuvos istorijai skirtuose veikaluose Ostermejeris pildė ir kritiškai vertino daugiausia kitų istorikų sukauptas žinias, bet literatūros ir kalbos studijose daug kur buvo novatorius. Jis buvo išrinktas Karaliaučiaus karališkosios vokiečių draugijos garbės nariu, tai rodo, kad jį labai vertino Karaliaučiaus intelektualai.

Ona ALEKNAVIČIENĖ (Lietuvių kalbos institutas) pranešime „Lietuvių kalba istoriniuose ir kalbiniuose Gotfrydo Ostermejerio veikaluose“ pirmiausia pabrėžė, kad kalbą Ostermejeris laikė būtina sąlyga krašto istorijai pažinti. Viena iš priežasčių, kodėl istorikų darbuose iki tol nebuvo tinkamai aprašyti senieji Prūsijos dievai – jų skaičius, vardai, funkcijos – jis pagrįstai laikė krašto kalbos nemokėjimą. Savo argumentus istoriniuose veikaluose Ostermejeris daug kur grindė lietuvių kalbos faktais. Vokiškai parašyti jo veikalai skleidė informaciją apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę, senąją ikirikščioniškąją religiją, mitologiją, tautosaką tarp Europos mokslininkų. Remdamasis kalbos faktais, Ostermejeris įrodė, kad nei materialinė, nei dvasinė kultūra negalėjo būti atnešta iš Šiaurės, Pietų, ar Vakarų Europos. Apžvelgiant lietuvių kalbos duomenis jo veikaluose, siekta atskirti tuos, kurie galėjo būti imti iš ankstesnių Mažosios Lietuvos veikalų, nuo tų, kurie galėjo būti užrašyti iš gyvosios kalbos (kai kurie ankstesniuose šaltiniuose nepaliudyti).

Renginyje veikė Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos surengta paroda. Į parodą buvo atvežtos dvi originalios Ostermejerio knygos: *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preußen* (*Mintys apie senuosius Prūsų žemės gyventojus*,

1780)¹ ir *Neue litauische Grammatik (Nauja lietuvių kalbos gramatika, 1791)*. Dalyviai galėjo pamatyti ir svarbiausius Ostermejerio tyrimus². Renginyje dalyvavo Vilniaus mokytojų namų žemaičių folkloro ansamblis „Tyklė“, muzikinį pasirodymą pradėjęs žinomo XVIII amžiaus pietisto Fabijono Ulricho Glazerio giesme (Tremų parapijoje dirbo pietistinės pakraipos kunigai) ir baigęs žemaičių krašto dainomis.

2. „MAŽOSIOS LIETUVOS KUNIGAS, FILOLOGAS, ISTORIKAS: GOTFRYDUI OSTERMEJERIUI – 300 METŲ“. 2016 metų balandžio 20 dieną – Gotfrydo Ostermejerio gimimo dieną – Lietuvių literatūros ir tautosakos institute vyko mokslo konferencija „Mažosios Lietuvos kunigas, filologas, istorikas: Gotfrydui Ostermejeriui – 300 metų“³. Ją organizavo Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas kartu su Lietuvių kalbos institutu ir Klaipėdos universitetu. Konferencijos dalyvius pasveikino Lietuvos evangelikų liuteronų Bažnyčios vyskupas Mindaugas Sabutis. Sveikinimo kalboje jis pasidžiaugė, kad Mažosios Lietuvos literatūros ir kalbos tyrėjai asmenybes ir jų kūrybą vis dažniau sieja su konfesija, su pagrindine kūrėjų veikla. Ir šiuo atveju Ostermejeris apibūdinamas pirmiausia kaip kunigas, paskui filologas ir istorikas.

Darius PETKŪNAS (Klaipėdos universitetas) skaitė pranešimą „‘Ostermejerio’ 1775 metų agenda – paskutinė unikali lietuviška Prūsijos Kunigaikštystės liuteroniška agenda“⁴. Laikydamas 1775 metais publikuotą agenda antrąją Prūsijoje lietuviškai kalbančios Evangelikų liuteronų Bažnyčios agenda, jis apžvelgė skirtumus tarp jos ir 1730 metų agendas. Šią taisydamas ir pildydamas Ostermejeris parengė naują variantą. Pranešėjas 1775 metų agenda įvardijo ir kaip paskutinę, nes 1817-aisiais minint Reformacijos 300-ąsias metines Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo III įsaku liuteronai ir reformatai buvo sujungti į Prūsijos bažnyčių uniją. Pranešime pristatytos knygos parengimo aplinkybės, nagrinėtas turinys, aptarta Bažnyčios reakcija į naują liturginę knygą.

Liucija CITAVIČIŪTĖ (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) pranešime „Gotfrydas Ostermejeris ir lietuvių kalbos teisių gynėjas jo sūnus Zygfrydas Ostermejeris“ pateikė Gotfrydo Ostermejerio darbų apžvalgą ir įtaką sūnui – Viliūnų precentoriui, vėliau Plybiškių kunigui Zygfrydui Ostermejeriui. Ji analizavo naujus šaltinius apie Zygfrydo Ostermejerio polemiką dėl lietuvių kalbos. Prūsijos kultūros paveldo Valstybinėje bibliotekoje Berlyne rastas Jenos laikraštyje *Literatur-Zeitung*

1 Apžvalgoje minimų vokiškų Ostermejerio knygų vertimus į lietuvių kalbą žr. Ostermejeris, 1996.

2 Balandžio–birželio mėnesį paroda veikė ir LMAVB Tado Vrublevskio skaitykloje, kur taip pat eksponuotos Ostermejerio kny-

gos, saugomos Retų spaudinių skyriuje, rankraščiai, kūrybos tyrimai.

3 Apie konferenciją rašyta: Jaskelvičiūtė 2016, 59–60; Petraitytė 2016, 5; Pulokas 2016, 9.

4 Agenda publikuota: Petkūnas 2012, 393–555.

(1814) išspausdintas anonimo laiškas, išprovokavęs Zygfrydą parašyti traktatą *Ist es anzurathen, die litauische Sprache zu verdrängen und die Litauer mit den Deutschen zu verschmelzen* (*Ar patartina išstumti lietuvių kalbą ir sulieti lietuvius su vokiečiais?*, 1817)⁵. Iki šiol apie laišką žinota tik iš šio traktato. Nepasirašęs laiško autorius iš Gumbinės siūlė pačios tautos labai apriboti lietuvių kalbos vartojimą, pateikė ją menkinančių argumentų ir siūlė metodus, kaip ją išstumti. Polemika tęsėsi keletą metų – iki Zygfrydo mirties. Šis traktatas – vienintelis lietuvių kalbos teises ir lietuvybę Rytų Prūsijoje ginantis kūrinys, išspausdintas atskira 47 puslapių knygele, turintis istorinę ir išliekamąją vertę.

Dariaus BARASOS (Klaipėdos universitetas) pranešimo pavadinimas „Ar galėtume Gotfrydą Ostermejerį vadinti istorijos diletantu?“ intriguojantis. Gotfrydas Ostermejeris žinomas kaip filologas, giesmių autorius bei vertėjas, literatūros bei kultūros istorikas, istoriografas, tačiau kai kurių amžininkų buvo kaltintas istorijos neįšmanymu, netgi vadintas diletantu. Jo požiūris į praeities tyrimus ir istorijos šaltinius buvo kiek neįprastas, tad kyla klausimas, kiek Ostermejeris prilygo to meto garsiams Prūsijos istorikams Danieliui Heinrichui Arnoldtui, Friedrichui Samueliui Bockui, Georgui Pisanski'ui ir kitiems? Ir kaip apskritai reikėtų vertinti jo įnašą į bendrą Prūsijos istoriografiją? Istoriniuose veikaluose Ostermejeris rėmėsi ankstesniais veikalais, diskutavo su jų autoriais, pateikė daug pagrįstų teiginių ir išvalgų, o štai jo straipsniai apie prūsų ir lietuvių religiją, etnografiją, mitologiją, bažnyčių ir mokyklų istoriją, skelbti Karaliaučiaus karališkosios vokiečių draugijos periodiniame leidinyje *Preussisches Archiv*, pranešėjo nuomone, gana mėgėjiški.

Pranešimo pavadinime slypinti intriga kėlė norą išgirsti neigiamą atsakymą „Ne, negalėtume“ ir jis iš dalies išsipildė, kai į diskusiją įsitraukė Ingė Lukšaitė. Ji pabrėžė, kad į Ostermejerį reikia žiūrėti visų pirma kaip į kultūros istoriką ir čia matyti jo novatoriškumą. Iki tol istorijos mokslas domėjosi valdovų ir valstybių istorija, o Ostermejerį domino tautų istorija, jų kultūros praeitis ir atgarsiai dabartyje.

Grasilda BLAŽIENĖ (Lietuvių kalbos institutas) skaitė pranešimą „Povilas Ruigys ir Gotfrydas Ostermejeris“. Remdamasi Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne rastais dokumentais, ji pateikė naujų duomenų apie Pilypą Ruigį ir jo šeimą. Kaip baltų vardyno tyrėja, pranešėja ieškojo argumentų pavardės kilmei nustatyti. Povilą Ruigį ir Gotfrydą Ostermejerį labiausiai sieja gramatikų rengimas, todėl kalbėta apie jų struktūrą ir sąlyčio taškus.

Vilma ZUBAITIENĖ (Vilniaus universitetas) pranešime „Gotfrydo Ostermejerio gramatikos (1791) leksika ir jos šaltiniai“ apžvelgė lietuvių leksikos (žodžių ir žodžių

5 Traktatas publikuotas: Citavičiūtė 2004, 297–357.

junginių) pavyzdžius Ostermejerio gramatikoje *Neue litauische Grammatik* (1791). Ji siekė nustatyti, kokie leksiniai vienetai ir kokiam tikslui perimti iš ankstesnių gramatikų, kurie žodžiai ar frazės gali būti siejami su leksikografiniais veikalais ir religiniais raštais. Pranešėja atkreipė dėmesį į leksiką, Ostermejerio gramatikoje pavartotą pirmą kartą: naujos gramatikos taisyklės arba kai kur ir senosios dažnai grindžiamos naujais pavyzdžiais. Pranešime analizuoti ir žodžių formų ar kaitymo skirtumai, galimai sietini su Ostermejerio tarpe. Zubaitienė taip pat įvertino, kokią įtaką ši gramatika turėjo vėlesniems kalbiniam darbams.

Ona ALEKNAVIČIENĖ (Lietuvių kalbos institutas) pranešime „Lietuvių frazeologizmai lituanistiniuose Gotfrydo Ostermejerio veikaluose“ analizavo lietuvių frazeologizmus. Į frazeologiją, suprantamą plačiąja prasme, žiūrėta kaip į žodinių kultūrinės atminties saugojimo, perdavimo ir turinio formavimo įrankį. Frazeologizmų paskirtis Ostermejerio veikaluose nevienoda: 1) traktate *Kritischer Beitrag zur alt-preußischen Religionsgeschichte* (*Kritiška senųjų prūsų religijos istorija*, 1775) frazeologizmais paliudijamas senųjų dievų buvimas, funkcijos ir etimologija; kartu pagrindžiama, kad senoji religija nėra atneštinė; 2) traktate *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preußen* (*Mintys apie senuosius Prūsų žemės gyventojus*, 1780) frazeologizmais parodoma, kad lietuviai turi savo astronominių terminų, taigi dangaus kūnų pavadinimai nėra perimti nei iš gotų, nei iš finų kalbų, atitinkamai ir lietuvių kalba nėra šių kalbų mišinys, kaip teigė kai kurie istorikai; 3) gramatikoje *Neue litauische Grammatik* (1791) frazeologizmais iliustruotos lietuvių kalbos ypatybės (žodžių junglumas, prielinksninės konstrukcijos, sakinių ypatybės).

Daug dėmesio skirta frazeologizmų užfiksavimo chronologijai: siekta nustatyti tuos vienetus, kuriuos Ostermejeris užrašė pirmasis. Norint įvertinti frazeologizmus kaip kultūrinės atminties reiškinius, svarbūs ir ankstesni, ir vėlesni užfiksavimai, liudijantys perimamumą ir vartosenos tęstinumą, todėl jie lyginti ir su kitais, esančiais įvairiuose lituanistiniuose šaltiniuose.

Rolandas KREGŽDYS (Lietuvių kalbos institutas) pranešime „Gotfrydo Ostermejerio *Kritischer Beitrag zur alt-preußischen Religionsgeschichte* (1775) teonimų etimologiniai svarstymai“ aptarė nurodytame veikalė minimų prūsų ir lietuvių teonimų *Perkunus; Okoperun / Occopirn; Žwaigždiks / Žwaigždžiuks; Bangputtys; Potrimpus / Patremčius; Antrimpus / Antremčius / Attremčius; Bližgėlis; Diewaites; Žemberys / Žemienek; Žempati / Žemyne; Jawinnė; Pergubrus; Girryftis; Puškaitis; Bibcziū Bobelis; Melletėle; Barftūkai; Kaukarus; Laima / Laimė; Laumė; Curcho / Kurcho / Kurchos; Pilwytis; Atfweičius / Atfweičinčius / Aufweitis; Gabjauja; Pardoytis / Pardūtis; Gužė / Czužė; Marcopol; Worškātis / Werškātis; Jaučiū Bobis / Baubis; Gardėtis; Kiauliū krukė; Išwambratis; Mufjū Birbiks; Pykullus / Pekullus; Magilá; Giltine; Jagaubis; Drebkullys; Kaukas; Markopezci /*

Marcopeta(e) metodologinius etimologinės analizės principus ir jų kongruenciją dabartinių šios plotmės tyrimų aspektu. Jis išskyrė teisingai ir neteisingai aiškinamą teonimų etimologiją.

Deivę Magylą pranešėjas laikė ne deive, o mitologų kūrybos vaisiumi. Vis dėlto čia reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad ją paliudija bent trys vienas su kitu nesusiję šaltiniai. Matas Pretorijus veikale *Deliciae Prussicae, oder preussische Schaubühne (Prūsijos idomybės, arba Prūsijos regykla*, apie 1699) aprašydamas senųjų prūsų dievus, įvardijo tris pykčio ir nelaimės dievus: Pykulį, Giltinę ir Magylą: „Sonsten sind auch noch Zorn und Unglücks-Götter: Pykulis, Giltyne, Magyla etc.“⁶ Magylą jis mini tarp dievų, kurie dar žinomi nadruviams, skalviams, žemaičiams ir iš dalies lietuviams (apie tuos dievus esą dar galima surinkti žinių); Magyla priklausiusi namų dievų kategorijai (*Namisžki Diewai*, vok. *Hauß-Götter*), kuriuos buvo galima garbinti ir savo priedermes atlikinėti namie⁷. Magyla laikyta deivės Giltinės pagalbininke, egzektore⁸.

Teonimas *Magyla* pateiktas Jokūbo Brodovskio žodyne *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum* (1714–1744, toliau – B) senųjų dievų nomenklatūroje: *Furia Magjla* B 598₁₄. Pilypas Ruigys ją taip pat duoda savo žodyne *Litauisch–Deutsches und Deutsch–Litauisches Lexicon* (1747, toliau – RŽlv): *Maggilà, ôs, f. die Żorngöttin der Heyden* RŽlv 81 II₁₃. Daugiskaitinė forma *Magylos* įeina ir į kai kuriuos priešodžius, randamus Brodovskio žodyne (3×) ir jo sudarytame patarlių, priešodžių ir mįslių rinkinyje *Litauische Sprichwörter und Rätsel* (toliau – PR, 1×)⁹:

B 505₂₈₋₂₉ *Prov* [...] Hohle ihn der wilde Fucks. Imma ji balti Arimmai, imma ji magjlos, imma ji šaltos Dienos.

B 505_{pršt.} *Prov* [...] Hohle ihn der wilde Fucks. Imma ji balti Ariñmai. Imma ji Magjlos. Imma ji šaltos Dienos. *Vel* Hohle ih[n] das Unglück.

B 819_{pršt.} Kranckheit weiß, wo er ift, (fteckt) Žinna ji šaltos Dienos /Magjlos / Bedos/.

PR 32r I₁₋₂ Žinna ji Šaltos Dienos (Magjlos) (bėdos) der Kranckheit weiß, wo er ift, (fteckt)

Ostermejeris minimame veikale teigė, kad dievybių veiklos sritį pasako vardai, nes duoti pagal funkcijas ir iš esmės yra bendriniai daiktavardžiai, o Jagaubį, Magylą ir Laumę žmonės ir dabar (t. y. XVIII amžiaus pabaigoje) tebelaišką dievais¹⁰. Pasak Ostermejerio, dievų vardai patvirtina ir jų buvimą, o juos Lietuvoje esą galima girdėti dažnai¹¹.

6 Pretorijus 2006, 148–149.

7 Pretorijus 2006, 272–273.

8 Pretorijus 2006, 298–299.

9 Apie tai žr. Aleknavičienė 2014, 197, 495.

10 Ostermejeris 1775, 23; Ostermejeris 1996, 60.

11 Ostermejeris 1775, 9; Ostermejeris 1996, 53.

Jo nuomone, tie dievai, kurie įvedus Prūsijoje krikščionybę dar ilgą laiką buvo slapta garbinami, jų akivaizdoje prisiekiami, prašoma keršto, minimi priežodžiuose, tikrai buvo krašto dievai¹². Žinoma, ne visiems Ostermejerio traktatų teiginiams galima besąlygiškai pritarti, tačiau abejotinais atvejais reiktų remtis ir kitais šaltiniais, ieškoti papildomų argumentų.

Mindaugas ŠINKŪNAS (Lietuvių kalbos institutas) pranešimą „Gotfrydo Ostermejerio *Širdingas pagraudenimas* (1781)“ skyrė nedidelei knygelei, pavadintai *Širdingu pagraudenimu*, išleisti Karaliaučiuje 1781 metais. Knygelė – tai iš vokiečių kalbos versta giesmė „Žmonū Waikai, apdumokit Galą fawo Gywaśc3io“. Ją Ostermejeris išvertė Jono Kristupo Cintijaus (Johann Chriftoph Cynthius), „wiežlibo Lietuwninko ir czeftningo Kupc3aus Karalauc3uje“, užsakymu. Vienintelis šiuo metu žinomas egzempliorius saugomas Jogailaičių bibliotekoje Krokuvoje¹³. Pranešime kelta prielaida, jog egzempliorius į Krokuvą galėjo patekti su Ostermejerio korespondencija Abrahamui Jakobui Penzeliui. Ostermejerio giesmynas neišliko, todėl ši giesmė bent iš dalies gali parodyti jo vertimo įgūdžius ir filologines nuostatas. 1781 metais išspausdintos giesmės vertimas iki šiol beveik netirtas. Giesmės rašyba pranešime lyginta su kitais Ostermejerio ir kitų autorių raštais, konstatuota, kad ji iš esmės atitinka to meto Mažosios Lietuvos rašybos normas, yra tik viena kita specifinė ypatybė, liudijanti galimus rašybos lūžius.

Vilija GERULAITIENĖ (Lietuvos istorijos institutas) skaitė pranešimą „Gotfrydas Ostermejeris kaip himnologas“. Jame apžvelgti Ostermejerio darbai, skirti poetinės kūrybos viešinimui ir giesmynų rengimui lietuvių kalba: *Bedenken über einen Entwurf zu einem neuen litauischen Gesangbuch* (Apmąstymai apie naujojo lietuviško giesmyno projektą, 1786), jo paties parengtas ir išspausdintas giesmynas (1781), *Sinceri Schreiben* (Sinceraus laiškas, 1787), *Apologie des neuen litauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen* (Naujojo lietuviško giesmyno apologija prieš Milkaus kaltinimus, 1789–1791), skyrius apie prozodiją lietuvių kalbos gramatikoje *Neue litauische Grammatik* (1791), monografija apie lietuviškus giesmynus *Erste litauische Liedergeschichte* (Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija, 1793). Aptarti neišlikusio Ostermejerio giesmyno *Giesmės šventos bažnyčioje ir namėj' giedojamos* (1781) tyrimai ir į kitų autorių giesmynus bei kitokias publikacijas perimtos, tad iki mūsų dienų išlikusios jo sukurtos ir į lietuvių kalbą išverstos giesmės.

Ingos STRUNGYTĖS-LIUGIENĖS (Vilniaus universitetas) pranešimas „Gotfrydo Ostermejerio giesmyno (1781) šaltinių identifikavimo problema“ įdomus neišlikusių giesmynų repertuaro rekonstravimu – metodika ir galimybėmis. Pranešėja kalbėjo

12 Ostermejeris 1780, XIII; Ostermejeris 1996, 80.

13 BJ: SD I 52729; apie egzempliorių žr. LB I 299, įrašo nr. 861.

apie Ostermejerio giesmyną *Giesmės šventos bažnyčioje ir namėj' giedojamos* (1781), žinomą tik iš antrinių šaltinių. Ostermejerio ir jo bendradarbių Kristijono Lovyno bei Povilo Šrederio himnodinis palikimas (iš viso 50 giesmių) paliudytas Kristijono Endrikio Mertikaičio giesmyne *Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi* (1817). Kokiais šaltiniais rėmėsi Ostermejeris ir jo talkininkai versdami giesmes bažnytiniam rinkiniui, tiesiai nepasakoma nė giesmynų istorijoje *Erste litauische Liedergeschichte* (1793), nė poleminiuose veikaluose. Informacijos nepateikia ir Mertikaitis giesmyno prakalbose.

Knygoje *Apologie des neuen litauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen* (4 dalis, 1791) Ostermejeris, komentuodamas Michaelio Lilienthalio giesmyno turinį (metų ir pavadinimo nenurodo), prasitarė apie dvi giesmes („Nun komm, der Heiden Heiland“ ir „Es ist das Heil uns kommen her“), pasižyminčias gausiomis glosomis. Giesmės rastos 1752 metų Lilienthalio giesmyne *Vernünftiger Gottesdienst des Singens*. Pranešėja darė prielaidą, kad Ostermejeris turėjo 1752 ar ankstesnių metų (1732, 1736) Lilienthalio giesmyną ir juo rėmėsi versdamas giesmes savo rinkiniui. Be to, Kristijono Gotlybo Milkaus sukritikuotų kitų dviejų giesmių vertimo originalai „Nun ist es alles wohlgemacht“ ir „Wir Menfchen find zu dem, o Gott“ taip pat išspausdinti šiame veikale.

Žavintos SIDABRAITĖS (Klaipėdos universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) pranešimas „Šviečiamojo amžiaus emancipacijos apraiškos Kristijono Gotlybo Milkaus ir Gotfrydo Ostermejerio polemikoje“ skirtas Švietimo epochoje aktualiai emancipacijos sąvokai ir reiškiniui. Švietimo skatinamas asmuo vis drąsiau vadavosi iš iki tol buvusios aklos priklausomybės, atmetė įsakymus, priimtas normas, prievartos priemones. Tai drauge suponavo, jog tam tikras elgesio gaires žmogus turi pats savyje. Kantorius Milkus nepaisė hierarchijos ir drįso prieštarauti aukštesnio rango atstovui – kunigui Ostermejeriui. Garsioji Ostermejerio ir Milkaus polemika dėl giesmių vertimo ir giesmynų sudarymo principų pranešėjos suvokta kaip bendro polemienio Švietimo epochos konteksto dalis, be kitų dalykų, atskleidžianti ir įtampą tarp konservatyvios laikysenos asmenų, norinčių išsaugoti *status quo*, ir siekiančių griauti asmens laisvę ribojančias normas.

Romanas ŠIROUCHOVAS (Vilniaus universitetas) pranešime „Prūsų periodo pasaulis“ pasakojo apie taikomojo pobūdžio mokslo projektą, vykdomą jo kartu su Karaliaučiuje veikiančiu muziejumi „Altes-Haus“. Projektas susideda iš projekto autoriaus ir kitų mokslininkų mokslo populiarinimo paskaitų, seminarų, meistro klasių, radijo laidų ir pažintinių istorinių-archeologinių kelionių, skirtų daugiausia Karaliaučiaus srities auditorijai. Pagrindinis projekto tikslas – prūsų materialinės ir dvasinės kultūros, istorinio ir archeologinio kraštovaizdžio populiarinimas, Rytų

Prūsijos ir kaimyninių šalių regionų istorijos bei praeities aktualinimas. Projektas gyvuoja nuo 2015 metų kovo mėnesio ir jau sulaukė nemažo vietinių žmonių ir žiniasklaidos dėmesio.

Konferenciją baigė literatūrinė kompozicija pagal Ostermejerio verstą giesmę, paskelbtą minėtoje knygelėje *Širdingas pagraudenimas*. Kompoziciją atliko Utenos rajono pedagogai.

Konferencijos rengėjai, įvertinę, kad rengiantis Ostermejerio 300-ųjų gimimo metinių minėjimui, atlikta nemažai naujų tyrimų, rasta iki šiol nežinotų dokumentų, nutarė pranešimų pagrindu parengtus straipsnius paskelbti atskirame *Senosios Lietuvos literatūros* tome. Tai bus dar vienas būdas pagerbti Gotfrydą Ostermejerį – Mažosios Lietuvos kunigą, filologą, istoriką.

Literatūra:

- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2014: *Jokūbo Brodovskio patarlių, priežodžių ir mįslių rinkinys* Litauische Sprichwörter und Rätsel. Monografija, kritinis leidimas su faksimile ir indeksais, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- CITAVIČIŪTĖ, LIUCIJA, 2004: „Zygfrydas Ostermejeris ir jo traktatas *Ar patartina išstumti lietuvių kalbą ir sulieti lietuvius su vokiečiais?*“, *Senoji Lietuvos literatūra* 18, 297–357.
- JASKELEVIČIŪTĖ, SIMONA, 2016: „Kunigas, filologas, istorikas. Apie Gotfrydą Ostermejeriui skirtą konferenciją“, *Naujasis židinys-Aidai* 4, 59–60.
- [OSTERMEJERIS, GOTFRYDAS,] 1775: Gottfried Ostermeyers, Paftors zu Trempen im Amte Nordenburg. kritifcher Beytrag zur Altpreußifchen Religionsgefchichte. Marienwerder in der Kônigl. Weftpreuß. Hofbuchdruckerey bey Johann Jacob Kanter.
- [OSTERMEJERIS, GOTFRYDAS,] 1780: Gottfried Ostermeyers, Predigers bey der Kirche zu Trempen, Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preuffen, nebft angehängter kritifchen Unterfuchung deßen, was von ihrem Urſprunge der ohnlängft zu Halle verftorbene Profeffor Herr Johann Thunmann in einer befondern Schrift hat behaupten wollen, und einer Ehrenrettung wider den Berlinifchen Oberconfiftorialrath Herrn D. Anton Friedrich Büfching in der Vorrede. Kônigsberg und Leipzig, bey Gottlieb Lebrecht Hartung.
- OSTERMEJERIS, GOTFRYDAS, 1996: *Rinktiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- PETKŪNAS, DARIUS, 2012: *Rytų Prūsijos liuteronų liturginė tradicija ir lietuviškoji jos raiška Reformacijos ir Donelaičio laikų agendose*. Monografija, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- PETRAITYTĖ, ASTRIDA, 2016: „Prūsų Lietuvoje lituanistikos dirvonus plėšęs vokiečių“, *Draugo šeštadieninis priedas. Kultūra. Menas. Literatūra. Mokslas* 17(51), 5.

PRETORIJUS, MATAS, 2006: *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla 3*, sudarė Ingė Lukšaitė, parengė Ingė Lukšaitė, Milda Girdzijauskaitė, Sabinna Drevello, Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

PULOKAS, KĘSTUTIS, 2016: „Kun. Gotfrydai Ostermejeriui – 300 metų“, *Lietuvos evangelikų kelias* 4–5(381–382), 9.

ONA ALEKNAVIČIENĖ
Raštijos paveldo tyrimų centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius, Lietuva
el. p.: aleknaviciene@lki.lt

Gauta 2016 m. spalio 3 d.

Daiva Kardelytė-Grinevičienė
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Dalia Kiseliūnaitė
Klaipėdos universitetas

Tarptautinė konferencija, skirta Georgo Wenkerio sakinių vertimams į užsienio kalbas

1879–1888 metais vienas iš dialektologinių tyrimų pradininkų Europoje, vokiečių kalbininkas Georgas Wenkeris (1852–1911) išsiuntinėjo į tuometei Vokietijos imperijai priklausančių kaimų mokyklas 40 paties sugalvotų sakinių, prašydamas juos išversti į vietinę tarmę. Taip pritaikęs netiesioginio tarmių duomenų rinkimo metodą, Wenkeris pradėjo kaupti medžiagą, brandindamas vokiečių kalbos atlaso idėją. Duomenų tyrėjas gavo kone iš 50 000 vietovių. Tačiau 40 sakinių jų sudarytoju grįžo išversti ne tik į vokiečių, bet ir į prancūzų, fryzų, danų, sorbų, jidiš, lenkų, lietuvių ir kitas kalbas, kurias tuo laiku Vokietijoje vartojo tautinės mažumos. Vokietijos Marburgo Pilypo universiteto Vokiečių kalbos atlaso tyrimų centras, vykdydamas projektą *Digitaler Wenker-Atlas (DiWA)*, į įvairias kalbas išverstus Wenkerio sakinių lapus suskaitmenino ir dabar jie viešai prieinami interneto svetainėje www.regionalsprache.de.

Dėmesys Wenkerio sukauptai kitų kalbų medžiagai neapsiribojo vien jos suskaitmeninimu. Vokiečių kalbos atlaso tyrimų centro darbuotojų prof. dr. Jūrigo Fleischerio ir prof. dr. Alfredo Lameli'o, taip pat Berlyno Humboldtų universiteto doc. habil. dr. Christiane's Schiller ir prof. dr. Lukos Szucsicho iniciatyva 2015 metų vasario 29–kovo 3 dienomis Marburgo Pilypo universitete vyko šiai medžiagai aptarti ir įvertinti skirta konferencija „Minderheitensprachen und Sprachminderheiten: Deutsch und seine Kontaktsprachen in der Dokumentation der Wenker-Materialien“¹ („Mažumų kalbos ir kalbinės mažumos: vokiečių ir kitų kalbų kontaktai, užfiksuoti Wenkerio medžiagoje“). Tris dienas trukusi konferencija subūrė 26 pranešėjus iš Vokietijos,

¹ Konferenciją rėmė Vokietijos kultūros ir medijų ministerija.

Lenkijos, Anglijos, Šveicarijos, Slovėnijos, Italijos, Rusijos ir Lietuvos. Tai buvo unikali galimybė vienoje vietoje susitikti skirtingų sričių ir šalių kalbininkams, kuriuos vienija bendras tyrimų šaltinis – įvairiakalbė Wenkerio sukaupta medžiaga. Tokią geografinę įvairovę lėmė tai, kad Wenkerio sakiniai ir metodika vėliau buvo panaudoti ir kituose geolingvistikos tyrimuose, todėl medžiagos būta ir iš Vokietijai nepriklausiusių valstybių, tokių kaip Rusija, Nyderlandai, Austrija ir kt. Konferencijoje buvo proga pasidalyti kiekvienos kalbos medžiagos tyrimų patirtimi, įvairiais aspektais ją pristatyti, palyginti, įvertinti ir aptarti ateities tyrimų perspektyvas.

Vasario 29 dieną konferencijos dalyviai buvo pakviesti į praktinį seminarą. Vokiečių kalbos atlaso tyrimų centro darbuotojų padedami, visi norintieji susipažino su duomenų baze REDE (šiai bazei buvo skirtas ir kitą dieną Rolando KEHREINO [Marburgas] skaitytas pranešimas), mokėsi ja naudotis. Seminarą pratęsė Alfredo LAMELI'O paskaita apie daugiakalbystę XIX amžiuje Vokietijos imperijoje. Jis pristatė lingvistinės kartografijos metodo raidą ir akcentavo kalbinių kontaktų detalesnio tyrimo galimybes Wenkerio medžiagos pagrindu.

Nors visi konferencijoje skaityti pranešimai skirti tų pačių 40 Wenkerio sakinių aptarimui, jie buvo labai skirtingi. Įvairių kalbotyros sričių atstovai klausytojus sudomino į Wenkerio sakinius pažvelgdami vis kitu aspektu: pradedant arealine tipologija (Jürgo FLEISCHERIO [Marburgas] pranešimas) ir baigiant konkrečių kalbų sakinių analize. Aptarimų pobūdį lėmė ir skirtingos konkrečių kalbų duomenų apimtys, pavyzdžiui, vengrų kalbos kortelės tėra dvi, o lenkų – per 2000. Gausiau užfiksuotų kalbų duomenims konferencijoje buvo skirta daugiau dėmesio – plačiai ir išsamiai aptarti į lenkų kalbą išversti Wenkerio sakiniai. Pristatyta lenkiška medžiaga iš Varmijos ir Mozūrijos (Dorota Krystyna REMBISZEWSKA, Varšuva), aptartas Aukštutinėje Silezijoje užrašytų sakinių senosios leksikos klodas (Małgorzata IŻYKOWSKA, Opolė), analizuota kašubų kalba užrašytų sakinių sintaksė (Robertas HAMMELIS, Berlynas). Dėmesio sulaukė ir kitų slavų kalbų duomenys. Remdamasis Wenkerio sukaupta medžiaga, Janusz SIAŃKOWSKI'S (Varšuva) pateikė pamąstymų dėl čekų ir lenkų kalbų ribų, o Rolandas MEYERIS (Berlynas) – dėl čekų ir vokiečių kalbų kontaktų. Geraldas STONE'AS (Oksfordas) pristatė ir aptarė sorbų kalbos duomenis.

Aptarti ir įvertinti į fryzų (Temmo BOSSE, Kylis), nyderlandų (Jeffrey's PHEIFFAS, Marburgas) kalbas išversti Wenkerio sakiniai. Du pranešimai buvo skirti prancūzų kalbos medžiagai, užrašytai iš Elzaso ir Lotaringijos (Peteris STEINAS, Brėmenas) bei Heseno (Anja OVERBECK, Berlynas / Getingenas). Pateikta pamąstymų apie Wenkerio sukaupią pietų Jutlandijos tarmių medžiagą (Steffenas HÖDERIS ir Christophas WINTERIS, Kylis). Pasidžiaugta, kad duomenų bazė REDE nėra vienintelė, skirta Wenkerio sakiniams, nes Thomas KREFELDAS (Miunchenas) pristatė Transilvanijoje užrašytų Wenkerio sakinių duomenų bazę².

Konferencijoje dėmesio skirta ir tai medžiagai, kuriai atstovauja vos keletas užpildytų kortelių. Aptarti du vengrų (Réka ZAYZON, Hamburgas), keturi jidiš (Lea

² Žr. www.asd.gwi.uni-muenchen.de/index.php?wenkersatzanalyse=true.

SCHÄFER, Marburgas), penki cimbrų (Stefanas RABANUSAS, Verona) kalba užrašyti klausimų lapai, šiek tiek gausiau paliudyti Burgenlando kroatų (Luka SZUCSICHAS, Berlynas), slovėnų (Jožica ŠKOFIC, Lubliana) kalbų duomenys. Būta ir priešingos kontaktų krypties medžiagos: Larisa PUSEJKINA (Sankt Peterburgas) klausytojus sudomino pranešimu apie Rusijos vokiečių kalbos duomenis.

Pasak Wenkerio ataskaitos, lietuvių kalba užpildytos 62 kortelės, tačiau šiuo metu duomenų bazėje DiWA yra 59 formuliarai su lietuviška medžiaga. Matyt, prie lietuviškų buvo priskirtos ir Klaipėdos kraštui priklausiusių Nidos ir Preilos kortelės. Patikrinus paaiškėjo, kad Nidos kortelė užpildyta kuršininkų kalba, o Preilos kortelėje sakinių vertimų nėra.

Pirmą kartą mokslinei auditorijai lietuviška Wenkerio atlaso medžiaga pristatyta Jūrgo Fleischerio ir Floriano Sommerio apžvalginiame straipsnyje „Litauische Materialien im Archiv des Forschungszentrums Deutscher Sprachatlas Marburg“³. Ir šį kartą pranešimu „Ergebnisse von Auswertungen der litauischen Wenker-Materialien“ SOMMERIS „atstovavo lietuviams“. Po trumpos apžvalgos jis įvertino anketų tarmi- nę fonologiją ir pastebėjo, kad ne visos jos atspindi tam tikros vietovės žemaitiškąsias arba aukštaitiškąsias ypatybes, kad sakiniuose esama šių dialektų interferencijos, nes ne visi užrašytojai laikėsi autentiškumo kriterijaus. Kitoje pranešimo dalyje buvo analizuojami vokiškų konstrukcijų su artikeliais vertimo variantai, atskirą dėmesį skiriant apibrėžtumo raiškai.

Daiva KARDELYTĖ–GRINEVIČIENĖ pranešime „Die Bedeutung der litauischen Wenker-Materialien für die litauische Dialektologie“ aptarė Wenkerio medžiagos vietą lietuvių dialektologijos istorijoje, ieškojo sąsajų tarp Wenkerio ir lietuvių kalbos tarmių tyrėjų (Antano Baranausko ir Kazimiero Būgos) taikytų dialektologinio kartografavimo metodų. Jų palyginimas leidžia daryti prielaidą, jog lietuvių dialektologinių tyrimų pradžia glaudžiai siejasi su vokiškąja tradicija. Kadangi lietuvių kalbininkams Wenkerio medžiaga dar menkai pažįstama ir beveik netyrinėta, pranešime apžvelgtos ir galimos būsimų tyrimų perspektyvos. Anot pranešėjos, lietuviškoji Wenkerio medžiaga yra naujai atrastas šaltinis Rytprūsių lietuvių, vakarų žemaičių ir kuršininkų fonetikos, morfologijos, sintaksės, semantikos ir leksikos tyrimams. Kalbos tyrimams pravarčios būtų ir istorinės sociolingvistikos specialistų išvalgos apie mokytojus, talkinčius verčiant Wenkerio sakinius.

Dalios KISELIŪNAITĖS ir Christiane's SCHILLER⁴ pranešimas „Der nehrungskurische Bogen Nidden im Kontext der litauischen Bögen des nördlichen Memellandes“ buvo skirtas pamario lietuvių ir latvių medžiagos lyginamajai apžvalgai. Pirmą kartą išsamiau šio regiono medžiaga akademinėi bendruomenei pristatyta šių autorių straipsnyje „Ein nehrungskurischer Text im Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas in Marburg. Das Blatt 30084 Nidden“⁵, skirtame Nidos kuršininkų kalbos kortelei. Ap-

³ Fleischer, Sommer 2012, 417–436.

⁴ Christiane's Schiller dalyvavimą konferencijoje rėmė Lietuvos mokslo taryba pagal projektą *Kuršių nerijos kuršininkų kalbos*

ir etninės kultūros archyvas: šaltinių skaitmeninimas (sutarties Nr. MIP-066/2014).

⁵ Schiller, Kiseliūnaitė 2015, 379–402.

imdamos nedidelį geografinį plotą pranešimo autorės savo pasirinkimą motyvavo tuo, kad žinant Rytprūsių lietuvių tarmių istorijos ypatumus, galima ieškoti lietuvių ir latvių (kuršininkų) kalbų kontaktų požymių Klaipėdos krašto pajūrio tarmių medžiagoje. Be to, autorės įvertino pasirinkto regiono kortelių sudarymo aplinkybes, daug dėmesio skirdamos jas pildžiusių mokytojų pasirengimui bei požiūriui į užduotį. Kalbiniai požymiai leido nustatyti, kad ne visų kortelių pildytojai laikėsi nurodymo užrašyti vertimus vietine tarpe – kai kurie mokytojai tenkinosi jas užpildydami to meto Rytprūsių lietuvių rašytine kalba, buvo ir tokių, kurie rėmėsi savo gimtąja tarpe, dažnai tolina nuo fiksavimo regiono. Atskiro dėmesio reikalauja specialus vertimo tyrimas, įvertinant du aspektus: vertėjo „prisirišimą“ prie originalo leksikos ir sintaksės bei to meto vokiečių kalbos poveikį šnekamajai Rytprūsių kalbai.

Konferencijoje baltiška medžiaga buvo apžvelgta tik fragmentiškai, pradėtieji tyrinėjimai neturėtų sustoti. Įvertinant tai, kad kiekvienas užfiksuotas kalbos faktas iš Rytprūsių lietuvių tarmių dabar yra kalbos istorijos dalis, Wenkerio kortelių medžiaga nusipelno išsamios studijos ir įvertinimo lietuvių dialektologijos kontekste, o vienintelė Nidos kuršininkų kalbos kortelė yra vertingas rašytinis šios mirštančios rašto neturėjusios kalbos fiksavimo dokumentas.

Tarptautinės konferencijos dalyviai patenkinti pasiektais rezultatais. Dėkodami organizatoriams, jie pageidavo, kad Wenkerio atlaso medžiagos tyrimai būtų tęsiami ir būtų galima dalintis išsamesnėmis šios medžiagos studijų įžvalgomis. Konferencijos medžiagą planuojama išleisti atskiru leidiniu.

Literatūra:

FLEISCHER, JÜRGE; FLORIAN SOMMER, 2012: „Litauische Materialien im Archiv des Forschungszentrums Deutscher Sprachatlas Marburg“, *ALt* 14, 417–436.

SCHILLER, CHRISTIANE; DALIA KISELIŪNAITĖ, 2015: „Ein nehrungskurischer Text im Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas in Marburg. Das Blatt 30084 Nidden“, *ALt* 17, 379–402.

DAIVA KARDELYTĖ-GRINEVIČIENĖ

Gauta 2016 m. birželio 11 d.

Geolingvistikos centras

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius, Lietuva

el. p.: daiva.grineviciene@lki.lt, d.kardelyte@hotmail.lt

DALIA KISELIŪNAITĖ

Baltų filologijos katedra

Klaipėdos universitetas

Herkaus Manto g. 84

LT-92294 Klaipėda, Lietuva

el. p.: dalia.kiseliunaite@gmail.com

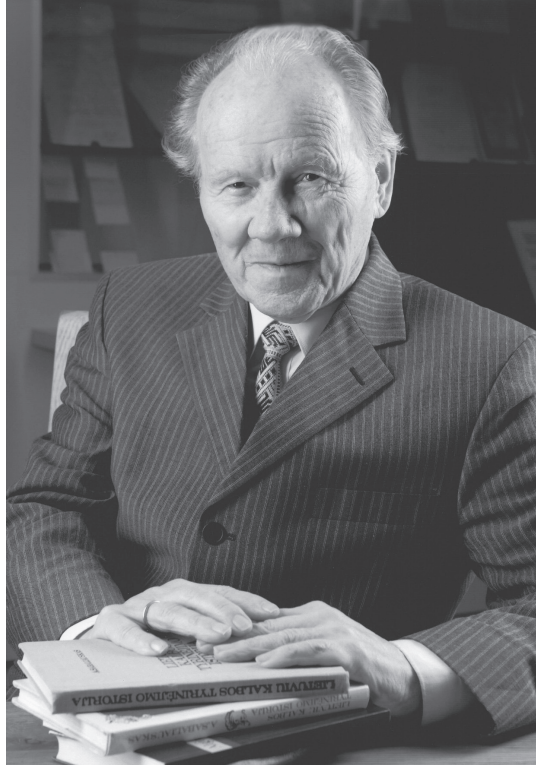
Regina Venckutė
Vilniaus universitetas

In memoriam: Algirdas Sabaliauskas (1929–2016)

Nesustabdomos laiko tėkmės nešama pamažu mus palieka vyriausioji kalbininkų karta, savo mokslinę ir akademinę veiklą pradėjusi praėjusio amžiaus šeštajame dešimtmetyje. Jai priklausė ir 2016 metų balandžio 17 dieną į amžinybės tolius pašauktas Algirdas Sabaliauskas – nepaprastai kruopštus ir akytas lietuvių kalbos tyrinėjimo metraštininkas, išvalgus baltų kalbų leksikos tyrėjas ir talentingas kalbos mokslo populiarintojas, savo skaitytojus žavėjęs įtaigiais pasakojimais apie mūsų žodžių kilmę ir vingrius kelius, atvedusius juos iš tolimiausių amžių iki mūsų dienų.

Jo gausūs darbai ir nuopelnai lietuvių kalbotyrai, o platesne prasme – ir visai mūsų kultūrai buvo įvertinti Valstybine Lietuvos mokslo (1984) ir Lietuvos mokslų akademijos Kazimiero Būgos (2004) premijomis, valstybiniais apdovanojimais – Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Gedimino ordino karininko kryžiumi (1997 ir 2002), taip pat suteiktais vardais: 1979-aisiais nusipelnusio mokslo veikėjo, 1997-aisiais – profesoriaus. Po metų, 1998-aisiais, jis tapo Lietuvos mokslų akademijos nariu, o Latvijos mokslų akademija savo užsienio nariu jį buvo išrinkusi jau prieš šešerius metus, 1992-aisiais.

Algirdas Sabaliauskas gimė 1929 metų liepos 26 dieną Marijampolėje. Baigęs garsiąją savo gimtojo miesto Rygiškių Jono gimnaziją, 1948 metais įstojo į Vilniaus universitetą ir per penkerius studijų metus įgijo gana tvirtus baltų kalbų istorijos tyrėjui būtinus pagrindus. 1953-aisiais apgynė puikiai įvertintą diplominį darbą *Atematiniai lietuvių kalbos veiksmažodžiai* (pagal jį studijuodamas aspirantūroje parengė savo pirmąją mokslinę publikaciją, išspausdintą rinkinyje *Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai*, 1957, p. 77–114). Dar būdamas studentu 1953 metais pradėjo dirbti tuomečio Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriuje, tapusiam vienintele viso gyvenimo darbo vieta. Čia išsiskleidė įvairialypis mokslininko talentas ir prabėgo beveik pusšimtis vaisingos veiklos metų (1953–2001; iš jų trejus metus, 1997–2000, buvo savarankišku tapusio Lietuvių kalbos instituto direktoriumi). Išėjęs į pensiją rašė pastarųjų dešimtmečių (1980–2010) laikotarpį aprėpiančią trečiąją lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijos kny-



A. Sabalovskiy

gą, paprašytas niekada neatsisakydavo padirbėti svarbių leidinių redaktorių kolegijose, parašyti recenziją ar informacinį straipsnį, kaip neprilygstamas pasakotojas kviečiamas dalyvaudavo daugybėje kalbai ir kalbininkų sukaktims skirtų renginių. Iki šiol maloniai prisimenu, kaip viename iš tokių, per Jono Kabelkos gimimo šimtmėčiui skirtos knygos *Ką buvo baltams pažadėjęs* sutiktuves, 2015 metų sausio mėnesį Sabaliauskas linksmi pašmaikštaudamas pasakojo apie savo buvusį gimnazijos mokytoją, vėliau universitete jam dėščiusį latvių kalbą ir pastūmėjusį ne šiek tiek, bet gerai ją išmokti ir pamilti Latviją. Brolių baltų kalbą Sabaliauskas iš tiesų puikiai mokėjo, yra iš jos išvertęs keletą grožinių kūrinių, Latvijoje turėjo daug nuoširdžių bičiulių, pažinojo turbūt visus latvių kalbininkus ir dažnai su jais susitikdavo. Viena proga net yra pajuokavęs: „Man Rygos ir Latvijos niekada nebuvo per daug.“

Kalbininko Sabaliausko kelias į lituanistiką buvo gana panašus į daugelio jo kartos kolegų: gimnazijos suole išryškėjęs polinkis į humanitarinius dalykus, lietuvių kalbos ir literatūros studijos universitete ir dar studijuojant aiškiai suvoktas tolesnio gyvenimo tikslas atsidėti mėgstamai mokslo sričiai. Mieliausias jo širdžiai buvo dvi kalbos mokslo šakos – baltų kalbų leksika ir lietuvių kalbotyros istorija. Ir nors mokslininko karjerą pradėjo kaip leksikos tyrėjas, lietuvių kalbininkų darbai ir likimai, sujaudinę vaizduotę jau paauglystėje, turbūt savaip paskatino pasiryžti darbuotis savo tautos labui ir visam laikui įžiebė domėjimąsi lietuvių kalbos mokslo raida. Ankstyvą meilę šiai kalbotyros sričiai jis pats yra aiškiai paliudijęs savo paskutinės knygos galiniame viršelyje: „Galėčiau sakyti, kad lietuvių kalbos tyrimų istorija aš pradėjau domėtis 1939 metų vasarą. [...] „už gerą mokymąsi ir pavyzdinę elgesį“ dovanų gavau Kazio Binkio knygą „Naujoji Lietuva“. Knygoje radau Kazimieros Būgos nuotrauką ir perskaičiau labai mane sugraudinusius sakinius, jog šio žmogaus netikėta mirtis buvo skaudus smūgis vos laisvę atgavusiai mūsų tautai.“ Tiek leksika, tiek kalbotyros istorija, matyt, visiškai atitiko jas pasirinkusio tyrėjo savybes – imlų protą, puikią atmintį, pavydėtiną darbštumą ir gebėjimą nuosekliai, nesiblaškant eiti į tikslą.

Mokslinės karjeros pradžioje daugiau Sabaliausko dėmesio, laiko ir pastangų yra tekę baltų kalbų istorinei leksikologijai. 1958-aisiais jis apgynė daktaro (anuo met – filologijos mokslų kandidato) disertaciją *Baltų kalbų žemės ūkio augalų pavadinimų kilmė*. Ji beveik ištiesai atskirais straipsniais 1957–1959 metais buvo paskelbta lietuvių ir latvių kalbotyros leidiniuose. Tačiau nuodugniai ištirta viena leksinė žodžių grupė tebuvo nedidelis lopinėlis plačiame baltų kalbų leksikos lauke. Jauno mokslininko protą jaudino ir į kitas semantines grupes įeinančių žodžių kilmės paslaptys. Maždaug nuo 1965-ųjų Lietuvos ir užsienio kalbotyros žurnaluose Sabaliauskas paskelbė nemažai žodžių etimologijų, tarp kurių yra ne viena visai nauja, jo pirmojo pasiūlyta ir iki šiol neatmesta (pvz.: prūsų kalbos žodžio *rapeno* ‘jau-na kumelė’, lietuvių *čiūtė* ‘kankorėžis’ ir kt.). Taip pat jis yra patikslinęs arba aiškinęs kitaip anksčiau kitų mokslininkų pasiūlytas etimologijas (pvz.: lietuvių žodžio *šaukštas*). *Lietuvių kalbotyros klausimuose* 1966–1970 metais Sabaliauskas paskelbė tris

Janas Otrębskis - žmogus ir mokslininkas

Tarp lietuvių kalbų tyrinėtojų užsienio mokslininkų garbinga vieta tenka lenkų kalbininkams, o tarp šių ypač reikėtų išskirti Janą Otrębskį.

J. Otrębskis (Jan Szczepan Otrębski) gimė 1889 m. gruodžio 8 d. Pilicijoje, Kielcų vaivadijoje, pietinio Lenkijos srityje (šiaurės rytus nuo Krakovo). 1909 m. Kiliucuose baigė gimnaziją, pradėjo studijuoti Varšuvos universiteta. Jis pradėjęs studijuoti mediciną, bet netrukus perėjo į Istorijos ir filologijos fakultatą studijuoti slavistiką. Dauguma Varšuvos universiteto studentų buvo lenkai, tačiau dėstomoji kalba čia buvo rusų, dauguma dėstytojų taip pat buvo rusai.

Šiaip šis universitetas buvo vienas iš prastiausių, ano meto Rusijos imperijos aukštųjų mokyklų: nei aukšta mokslo lygmuo, nei gausiai dėstytojų jis nepasižymėjo.¹ Pirminis šis universiteto dėstytojas, labiau susidomėjęs lietuvių kalba, jos tarmėmis, baltų ir slavų kalbų ryšiais buvo Maskvos universiteto auklėtinis, lietuvių kultūros istorijoje labiau žinomas kaip vienas iš spaudos draudimo lotyniskais rašmenimis organizatorius Stanislasas Mikuckis (1815-1890).² Išsami šiais klausimais jis pasakė nemažai straipsnių. Tačiau lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje didesnę reikšmę jie neturi. Išsamiomis tyrimais lietuvių kalbos mokslą praturtino šis universiteto profesorius, 1899-1904 m. jo rektorius Grigorijus Uljanovas (1853-1912).³

Moskvos lingvistinės mokyklos atstovas, Filipas Fontunatovo mokinių

³ Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje, iki 1940 m. Vilnius, Moks. dar., 1979, p. 125-127.

² Ždomios detalės apie Varšuvos universitetą, jo dėstytojus ir studentus pateikiama Juliano Būtino monografijoje apie Vincą Kudirką. plg. Būtinas J. Vincas Kudirka, Vilnius, "Vytis", 1988, p. 49.

¹ Тырахов М. Т. Восточноевропейские языковеды. Труды и труды. М. Т. Мухоморова, Уггарского и др. В. У. Румянце, 1976, с. 166-168.

1 pav. Algirdo Sabaliausko rankraščio fragmentas

didelės apimties studijas, kurių pagrindu parengė ir apgynė habilitacinį darbą *Baltų kalbų leksikos tyrinėjimai* (1975). Tarp Sabaliausko leksikos darbų reikšmingiausia yra apibendrinamoji knyga *Lietuvių kalbos leksika* (1990). Joje paaiškinta maždaug 3250 žodžių kilmė, jų reikšmių kitimas ir nurodyti seniausi rašytiniai šaltiniai, kuriuose tie žodžiai buvo pavartoti.

Turėdamas Dievo dovaną gyvai ir sklandžiai pasakoti, Sabaliauskas, be solidžių mokslinių studijų, parašė kelias visuomenės lingvistiniam švietimui ir mokyklai skirtas knygeles *Žodžiai keliauja* (1962, 2 leidimas 1993), *Žodžiai pasakoja* (1965), *Žodžiai atgyja* (1967, 2 leidimas 1980, 3 leidimas 2000), *Šimtas kalbos mįslių* (1970, 2 leidimas 2001), *Kaip tyrinėta lietuvių kalba* (1984), *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę* (1994). Didelį jų populiarumą liudija beveik visų pakartotiniai leidimai ir šiandien dažnai per radijo valandėles girdimi klausytojus dominančių žodžių kilmės aiškinimai, parengti pagal knygą *Iš kur jie?* Iš kalbos mokslui populiarinti skirtų „minimalistinių“ leidinių ypač išsiskiria knygelė *Mes baltai* (1986, 2 leidimas 2002), glaustu, vaizdingu ir turiningu pasakojimu sužavėjusi ne vien lietuvių skaitytojus. Ji yra bene vienintelis lietuvių kalbininko darbas, išverstas net į penkias kalbas: anglų (1993), švedų (2005), italų (2007), vengrų (2012) ir latvių (2014).

Pirmoji kregždė, išpranašavusi būsimą mokslininko posūkį į seniai jį masinusią lietuvių kalbotyros istoriją, buvo populiarioji *Žodžiai atgyja*, 1967 metais išleista toje pačioje serijoje kaip ir ankstesnės *Žodžiai keliauja* bei *Žodžiai pasakoja*. Patraukliai ir su užsidegimu parašyta, ji sulaukė dviejų pakartotinių leidimų (1980 ir 2000), be to, buvo išversta į anglų kalbą (Čikaga, 1973), o atskiri jos skyriai – ir į japonų. Šios knygelės turinį sudarė lietuvių kalbą tyrusių garsių užsienio kalbininkų ir pačių lietuvių biografiniai etiudai, kupini spalvingų detalių, paryškinančių Augusto Schleichero ir Augusto Leskieno, Ferdinando de Saussure'o ir Louis Hjelmslevo, Filipino Fortunatovo ir Jano Otrębskio, Janio Endzelino ir Kazimiero Būgos ir dar daugelio kitų mokslininkų asmenybės bruožus. *Žodžiai atgyja* buvo pirmas žingsnis, žengtas būsimos monumentalios tritomės lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijos link.

Pirmoji knyga – *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. Iki 1940 m.* – buvo išleista 1979 metais. Joje išžvalgytas ilgas kelių šimtmečių laikotarpis nuo pirmųjų žinių apie lietuvių kalbą ir nuo XIX amžiuje prasidėjusio intensyvaus istorinio lyginamojo jos tyrimo iki pat 1940 metų, kai nuo Būgos ir Jablonskio laikų jau buvo išaugusi ir sustiprėjusi profesionali pačių lietuvių kalbotyra. Antroji knyga – *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. 1940–1980 m.* – dienos šviesą išvydo 1982-aisiais, o po ilgokos pertraukos pasirodė ir paskutinė įspūdingos apimties (776 p.) knyga *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. 1980–2010 m.* (2012). Rašydama jos recenziją autorių palyginau su Justino Marcinkevičiaus dramos „Mindaugas“ Baltuoju metraštininku, sakiusiu:

Istorijai tarnauju. Mokslui, tiesai
Ir būsimoms kartoms – tegu sužino
Jos tiesą apie mus.

Kai recenziją išspausdino *Archivum Lithuanicum*, vieną dieną telefono ragelyje išgirdusi paties metraštininko balsą šiek tiek sutrikau: „Gal nevykusiai palyginau, gal įsižeidė?“ Bet ne – širdingai padėkojo ir pasakė, kad ši „pravardė“ esanti mieiliausia iš visų kada nors turėtų...

Trys apie lietuvių kalbotyros raidą pasakojančios knygos yra pirmoji pasigėrėtina kruopščiai ir profesionaliai parengta lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija ir kartu jos autoriaus mokslinės karjeros *opus magnum*. Jos visos kaip ant delno parodo plačią ir margaspalvę lietuvių kalbos mokslo panoramą ir atskleidžia svarbiausias brangintinas jas parašiusio žmogaus būdo savybes – ištikimybę savanoriškai priimtam įsipareigojimui ir skrupulingą sąžiningumą, virtusį siekiu nepraleisti nė vieno į akiratį patekusio fakto, visus paminėti, visais pasidžiaugti ir palankiai įvertinti. Manau, kad dar viena į akis krintanti Sabaliausko būdo savybė buvo jo draugiškumas kiekvienam, kuris kreipdavosi dalykinės pagalbos, ir išskirtinis punktualumas. Spėju, kad be svarbios priežasties jis nėra praleidęs nė vieno *Baltisticos* redaktorių kolegijos ar žodyno *Pasaulio vietovardžiai* redakcinės tarybos posėdžio, nepavėlavęs iki sutarto termino įteikti pažadėtos recenzijos ar enciklopedinio straipsnelio. Vien jų *Lietuvių kalbos enciklopedijai* ir visoms po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje ir svetur leistoms visuotinėms enciklopedijoms yra parašęs gerokai daugiau nei pusę tūkstančio.

Šiandien žvelgdamas į knygų lentynoje išsirikiavusią ilgą Algirdo Sabaliausko spausdintų darbų eilę, apie jų autorių nejučia pagalvoji: *abiit, non obiit* – išėjo, bet nemirė. Lietuvių kalbotyros Baltasis metraštininkas tik pasitraukė į kitokią erdvę, palikęs mums ir ateinančioms kartoms brangų savo unikalaus darbštumo ir talento nušviestą palikimą.

REGINA VENCKUTĖ
Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius, Lietuva
el. p.: regina.venckute@flf.vu.lt

Gauta 2016 m. liepos 29 d.